

कोशी टप्पु वन्यजन्तु आरक्ष
तथा
स्थानीय जनता बीचको अन्तरसम्बन्ध

कृष्ण श्रेष्ठ

प्रकाशक

नेपाल वातावरण पत्रकार समूह, थापाथली, काठमाडौं

प्रकाशकीय

प्रकाशकः

नेपाल चातावरण पत्रकार समूह, यापाथली, काठमाडौं

फोन: २२७६१९, पो.ब:ने. ५१४३

प्रथम संस्करण: २०४८ (१९९१)

नेपाल चातावरण पत्रकार समूहले चातावरणीय समस्याहरका बारे युवा पत्रकारहरूलाई छोजपार्ट लेख, रचना तथार गर्न विगत चार वर्ष देखि घोटाहन स्वरूप लेखनवृति (फेलोशिप) प्रदान गर्दै आएको थिए । हालसम्म तीन दर्जन यस्ता यसी पत्रकारहरूलाई फेलोशिप प्रदान गरी समिक्षकाएको थिए ।

यस वर्ष समूहले यसी विषयमा सारीय लेख रचना तथार होस भन्ने र त्यसलाई युल्लिकाकारामा प्रकाशित गर्ने उद्देश्य राख्दै चार जग्ना पत्रकारहरूलाई लेखनवृति प्रदान गरेको थिए ।

प्रस्तुत पुस्तक यही लेखनवृति अन्तर्गत गोरखापत्रका उपसम्पादक द्वारा श्रेष्ठतमा तथार गर्ने भएको हो ।

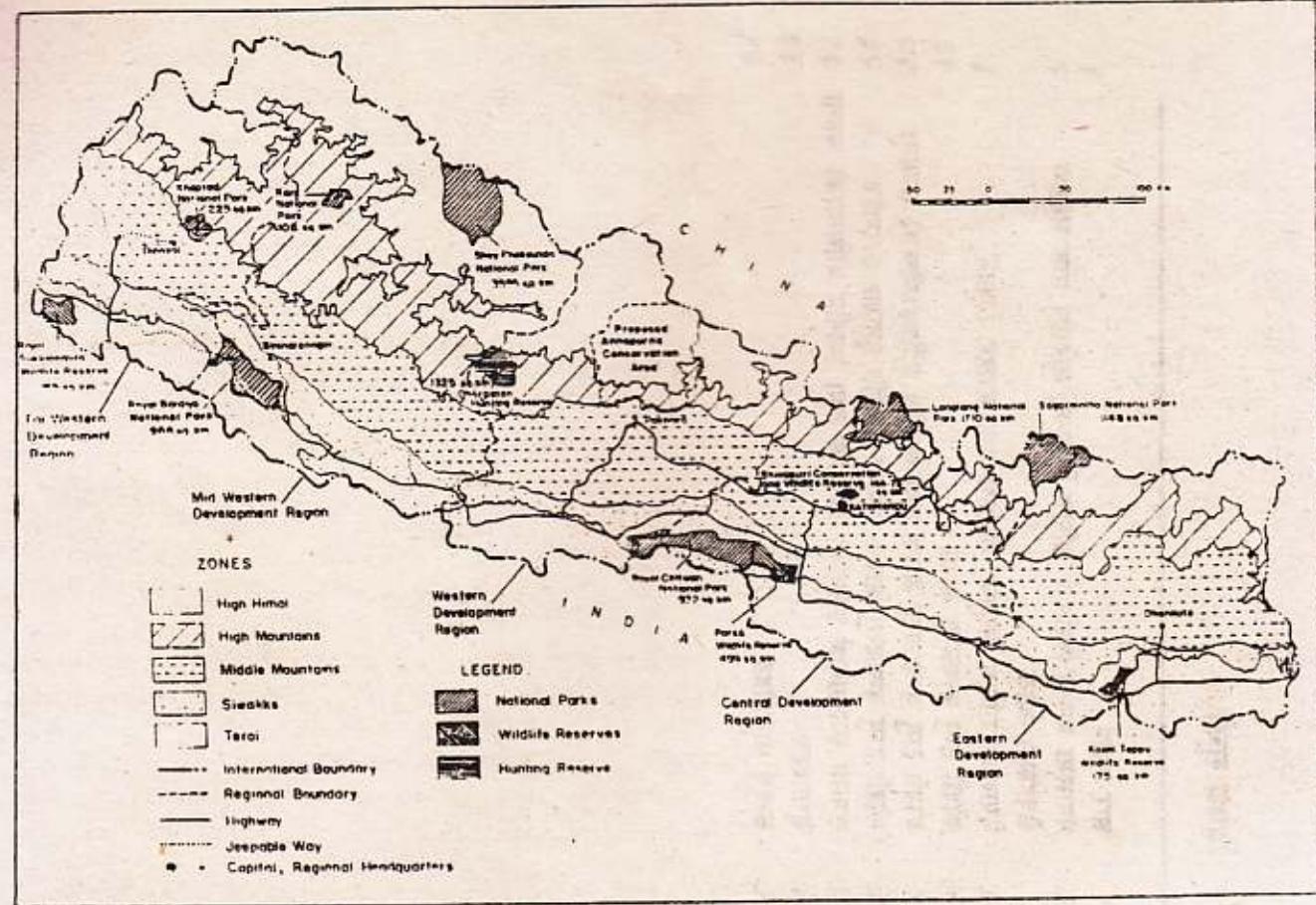
एउटा पुस्तक अध्यक्ष एवं एउटा अध्ययनले याँचे कुनै विषयमा पूर्ण ज्ञानकारी दिन मन्दिरन । तर विनि यस पुस्तकले कोरो टप्पु बन्य जन्म जन्म आरम्भ र त्यस लेखका वन्यजन्म तथा यानिस शीघ्रको अन्तरात्मव्यवस्थालाई समेका सामूह राखेको थिए ।

द्विएको विषयमा अत्यन्त मेहनतका साथ अध्ययन, अनुसन्धान गरी यो पुस्तक तथार गर्ने गणकोमा कृष्ण शेष अध्ययन र पुस्तक प्रकाशनका लागि आर्थिक सहयोग जुटाइदैएकोमा विराच सरलेख संघ (आइ.यु.सि.एन.) नेपाल र पुस्तक प्रकाशनको क्रममा सहयोग गर्नुहोने सबै प्रति नेपाल चातावरण पत्रकार समूह शामार प्रकट गर्दछ ।

मोम छ द्वाका
कार्यक्रम संयोजक

विषय सूची

१. सार संकेप
२. नेपालमा बनको स्थिति र राष्ट्रिय निकुञ्ज, आरमण तथा संरक्षण क्षेत्रहरूको स्थान
३. नेपालका राष्ट्रिय निकुञ्ज, आरमण तथा संरक्षण क्षेत्रहरू
४. कोशी टापु बन्यजन्तु आरम्भ
५. कोशी टापु बन्य जन्तु आरम्भ तथा स्थानीय व्यक्तिहरूबीचको सम्बन्ध
६. कोशी टापु बन्यजन्तु आरम्भ: समस्या उत्पत्ति हुनाका कारणहरू
७. समस्या समाधानार्थ प्रस्तावित कार्यक्रम तथा स्थानीय वासिन्दाको चहना
८. सुझावहरू
९. सन्दर्भ सामग्रीहरू

Protected and conservation areas of Nepal (Excluding Matelwa-Burum)

Source : Forestry Master Plan

सार-संक्षेप

नेपालमा ओति तुलम मानिएका जनां (जंगली भैंसी) हरको संखण गरी तिनीहरुको सङ्गा बढि गर्ने मूल जैदृश्यसाथ २०३८ सालमा कोरी टाप्यु बन्यजन्तु आरझको स्थापना गरिएको खेपो । स्थापना कालदेखि नै प्रत्यक्षीय स्थानीय जनताको गाइवर्स्टोको नियन्त्रित चरिचरनको सकेको छैन । स्थापना ताफका केही वर्षसम्म स्थानीय जनताको गाइवर्स्टोको नियन्त्रित चरिचरनको अभाव, विवाद वा गुनातोको विषय रहेकोमा हल बनाहर तथा बैदलहर आरझ भित्रबाट नियन्त्रित बालीगालीको नोक्सान गर्ने विवादको मुख्य विषय हुन आएको छ । अर्थात् अनांको साधारणीय नियन्त्रको आतिथित रहेका अन्य जंगली स्थानाव धारण गरिसकेका भैंसीहरुले स्थानीय वासिन्याहरुको आगहनी (मंसीरमा पान्ने वा हुने धान) ८० प्रतिशतसम्म शांतिप्रस्तुत तुन्माजने गरेको छ । आरझबाट नियन्त्रक बालीमा काति पुचाजने बैदललाई मानै अनुमति छ तर बैदल मानै स्थित सरल भने छैन ।

यस्तोपर आरझको रियति र त्यहाँको बातावरण जसरी छस्त्रै छ, त्यसलाई हेठै गुद अनोहरको संरक्षण र बैद्धति नै निराशाजनक रियति देखा पर्दछ । हल्लकै रियति कायम रह्ने हो भने केही दराकानीमै कोशी टाप्युमा गुद अन्त नपाइने निरिचत छ ।

नेपालमा वनको स्थिति राष्ट्रिय निकुञ्ज, आरक्ष

तथा संरक्षण क्षेत्रको अंश

परिचय

विश्वके अतिकम विकसित पाइजल्लामे एक रहेको तथा उत्तरमा चीन र पूर्व, दक्षिण एं परिचमा भारतसंग जोडिएको भूपरिवेचित तथा १५५१८१ वर्ष किलोमिटर क्षेत्रफलमा फैलिएको सानो राष्ट्र नेपालका करीब १.९ कोरोड जनतामध्ये १० प्रतिशत भूचाहारी कृषिग्रामित छन्। २६ डिसी २३ मिनेट जलदेखि ३० डिसी २७ मिनेट जलदेखि ३० डिसी २७ मिनेट जलदेखि ३० डिसी १२ मिनेट पूर्व देशान्तरमा अवस्थित पूर्वीको कुल क्षेत्रफलको करीब ०.३ प्रतिशत र विश्वको क्षेत्रफलको करीब ३० प्रतिशत भू-भाग जोगाटोको पूरिया महाद्वीपको कुल क्षेत्रफलको करीब ०.३ प्रतिशत भू-भाग रहेको नेपाल भौगोलिक दूसिंहोणले पूर्ववाट परिचय हुँदै हिमालय प्रदेश, पहाडी प्रदेश र तराई प्रदेश गरी तीन खण्डमा विभाजित छ।

समुद्री सतहाट ४,८७७ मिटरदेखि ८,८४८ मिटर त्रिचारासम्म फैलिएको हिमाली मैनेट देशको कुल भू-भागको एक तिहाई भू-भाग जोगाटोको छ। देशको मध्य भागमा रहेको तथा समुद्री सतहाट ६१० लीबि ४,८४८ मिटर रेखाईसम्म फैलिएको पहाडी प्रदेशले देशको सबैभन्दा बढी भू-भाग जोगाटोको छ। देशको कुल भू-भागको १७ प्रतिशत मात्र जोगाटोको तराई प्रदेशले देशको जर्बर तथा घना बङ्गल क्षेत्रलाई समेटेको छ। हिमाली, पहाडी र तराई प्रदेशका भू-भागमध्ये कम्ता: करीब १५६, १० र ४० प्रतिशत भू-भाग सिचाई योग्य जप्तवा स्थित छन्। सत्रौ हिमाली, पहाडी र तराई प्रदेशमा २०३८ सालको जनगणना अनुसार, देशको कुल जनसंख्याको कम्ता: द.४, ५.७ र ४३.६ प्रतिशत बसोबास गर्दछन्।

दुई दुर्गा भीचको तरलको रूपमा रहेको तथा मासेल कुर्जुको तिचारमा तेजो मूँच (नेपालको हिमाली क्षेत्रलाई दिएको नाम) रहेको नेपाल समुद्री सतहभन्दा करीब ५० मिटर (भाषा जिल्लाको केवल) विश्वको सर्वोच्च रिखर, ८, ८४८ मिटर त्रिचारासम्म फैलिएको छ। यहाँको भिन्न धरातललाई हिमालय, पहाड, तराई र नदीको हिमालले कोरी, गाढको र काणाली प्रदेशमा विभाजन गाईएको छ। कहेको नेपाललाई उच्च हिमाल, उच्च पहाड, मध्य पहाड, त्रिचारालीक तथा तराई प्रदेशका रूपमा पनि विभाजन गरेका छन्। जलवायुको दृष्टिले हेतु भने यहाँ विश्वको उच्च प्रदेशमा भू-भाग्य खेलेको छ। यहाँको पाइने जलवायु पाइन्छ। भारतल, आबादी, असार, चायु, माटो भादिको विविधताले यहाँको जलवायुमा पनि विविधता आएको हो। तापकम र वर्षामा यसले अत्यधिक असर गरेको छ। पिने वित्त तापकम र वर्षाको कारण यहाँ विविध बनस्तीहरूको जरूरम भएको र नेपाल यस भागिमाना अत्यधिक सम्पन्न हुन सकेको छ। प्राणी जगतको विविधता भिन्न बनस्ति बगतको विविधतामा अत्यधिक निर्भर रहेको हुन्छ। तसर्य विविध बनस्तियुक्त नेपालमा विविध परिवर्तनको कम्ता: होस वा कुनै राष्ट्रिय सकटको विविधता सबैभन्दा बढी मात्र पनि क्षेत्र जगल साना घर्सने बीचतहरूका अतिरिक्त करीब एक सय जीतिका स्थानघारी, २५० जीतिका चाराचूर्षहरौ, तीन दूला जीतिका घर्सने बीचत, लगात चुरै जीतिहरू पाइएका छन्। यी जीवालहरूमध्ये २६ जीतिका चराचूर्षहरौ तथा तीन जीतिका सरीसुप पूर्ण

सुरक्षित जीतिका रूपमा सूचीबद्ध समेत भएका छन्। एक जीते रीढा, हाती, बाघ, भलु, चितुवा, बर्ना, गौर, हरिण, डलिङ, bart headed goose, twisted pochard, babbler, fly catchers, hoopoes जागायतका पुरुँ स्तनधारी तथा चराचूर्षहरौ नेपालमा रहेका छन्। राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा बन्यजन्तु आरक्ष विभागाट प्राप्त जातिको अनुसार, ५५० जातिका बोटिविश्वा, १३० जातिका स्तनधारी जीव, ८६० जातिका चराचूर्षहरौ नेपालमा पाइएका छन्।

तर केही वर्ष यता बन विनाशमा जुन तीव्रता अएको छ, स्तरले गर्दा गर्दा बनस्ति र जीवात, जातिमा अत्यन्त प्रतिकूल असर पनि खालेको छ। नेपालको बनजागलको अहिलेको ग्रामात्मक र परिमाणात्मक दुवै दूसिंहोणले छात भएको छ। जनसंख्याको अत्यधिक दुविले गर्दा हुन गएको काठपात तथा दारुराको मात्रामा बढी, पशुपक्षीमा बढी, खेतीयोग्य जीवितको स्थेजीमा भएको बन फौडानी, अव्यवसित बसोबास, काठपातको बोरी निकासी आदि कारणले गर्दा नेपालको बनजागलको कहालिलादो तरिकाले विनाश भएको छ।

बनजागलको बर्तमान स्थिति

बन विभागका महानिर्देशक गोकुलराज पाइडेका अनुसार, नेपालको भूभौतिक बनाटलाई हेतु यहाँको बातबरणीय सत्त्वलनका लागि पहाडी क्षेत्रमा कुल भू-भागको कट्टीमा ६० प्रतिशत र तराई क्षेत्रमा कुल भू-भागको कम्तीमा ४० प्रतिशत बन क्षेत्र आवश्यक छ। तर नेपालमा कुल भू-भागको ३० प्रतिशत मात्र पनि जंगल छ त भलोमा पुर्ण शाका पैदा भएका बन। श्री पाइडेकै अनुसार, अहिले सिरहामा एक प्रतिशत पनि जाल जैन। चितवनमा जंगलका लागि निकुञ्ज पुरान्पर्न भएको छ। पसर्को पनि करीब यस्तै स्थिति रहेको छ मने शप्तदेहिमा पाँच प्रतिशत पनि जाल जैन।

जन-आन्तोलन प्रचात गाठित आन्तरिम सरकारद्वारा प्रकाशित रेवेपत्र-बर्तमान आर्थिक स्थितिमा स्पष्ट उल्लेख गाईएको छ- "तीन दशक अधिक नेपालको कुल क्षेत्रफलको करीब ४८ प्रतिशत जमीन बनजागलले डीकिएको थिए। हाल बनजागलको सिमाना ४५ लाख हेक्टर देखिए तापनि द्वास बनजागल भने थेरे ते कम छ भने कुरालाई नकान सिकिदैन। विभिन्न अध्ययनबाट जिमिन औकडा देखाएकोले पति ते बनजागल छ भने कुरा भन्न गाहो छ। तर जनसंख्याको चाप, अतिरिक्त विसिमाट बनजागलको फौडानी र भासागरी तराईको पन्च शीत र ठेकेदारहरूले बढी चाने पाँचिवारीक सम्पति सरठ अव्यवहर गरेकोले २०११ सालदेखि २६ वर्षमा पाँच लाख ३० हेक्टर जंगल फौडानी भएको देखिन्छ।"

यसेगरी "मान्द्र ज्ञान फर. द फरेस्टी सेक्टर, नेपाल" मा पनि विविलो दुई दशकभन्दा बढीको अवधिमा ५० लाख हेक्टरभन्दा बढी बङ्गलको भेत्र नन्द भएको, बाकी जंगलहरूको स्थिति पनि खाल रहेको कारण पुनः उभ्याको समावना खाल रहन स्थितिमा रहेको बताइएको छ।

नेपालको बनजागल जहिले पनि राजनीतिक हीतियार हुनपरेको छ। राजनीतिक परिवर्तनको कम्ता: होस वा कुनै राष्ट्रिय सकटको विविधता सबैभन्दा बढी मात्र पनि क्षेत्र जगल साना घर्सने बीचतहरूका अतिरिक्त करीब एक सय जीतिका स्थानघारी, २५० जीतिका चाराचूर्षहरौ, तीन दूला जीतिका घर्सने बीचत, लगात चुरै जीतिहरू पाइएका छन्। यी जीवालहरूमध्ये २६ जीतिका चराचूर्षहरू तथा तीन जीतिका सरीसुप पूर्ण

र करीन पांच महिनाको अवधिमध्ये ३६,००० हेटर लेव जगल नष्ट भएको अमुमान गरिएको थिए ।

राष्ट्रिय योजना आयोगका तत्कालीन उपायम सँझा भारतप्रसाद घिताले एक वर्ष अघि नेपालको निकास योजना र प्रशासन तथा बातबरणीय पक्ष सम्बन्धी एक गोलीमा नेपालमा प्रतेक वर्ष ८५ हजार हेटर जगल नष्ट गर्ने गरिएको जानकारी देनु भएको थिए ।

बन विनाशको कम पहिलेदेखि चलिआए पनि छासारी २०४६ सालको जन आन्दोलन प्रचार र प्रजातन्त्र पुनर्स्थापना पछिको पहिलो मास निवाचनको समयमा अत्यधिक रप्ता बढ्दैयो । बन विनाशका महानिर्देशकमा अनुसार, राजनीतिक परिवर्तन पछि नेपालमा चक्रे रप्ता बढ्दैयो । बन विनाश भयो । आम निवाचनको समयमा त असीमेति रप्ता जगल फौडानी भयो । बन विनाशका तत्कालीन महानिर्देशक इन्हसिंह थापाले २०४८ वैशाख १२ गते आयोजित प्रकार सम्मेलनमा भाषा, सुनसरी, सर्लाही तथा बातरागायत तराईका विभिन्न क्षेत्रमा व्यापक बन फौडानी भएको, पहिल्लो एक चर्पिको अवधिमा सात हजार हेटर जगल नष्ट भएको तथा २० लाख सम्मुखिक फिट काठ चोरी निकासी भएको जानकारी दिनुभएको थिए ।

बन विनाश, बन प्रशासनबाट उपलब्ध तथांक अनुसार, २०४६ सालको जनआन्दोलनदेखि २०४८ असार मसालातम्य करीब ३३ हजार विनाश बन सेव अतिक्रमण भएको छ, करीब ६० हजार परिवात्मे अतिक्रमण गरेका थाएं तुर्हि लाखभन्दा बढी रुख कटानी भएको छ । तथा तीन हजारभन्दा बढी व्यक्ति पकाउमा परेका थाएं ।

राजनीतिक परिवर्तन प्रचार नेपालमा बन विनाशको कम यति कहानीलाई तरिकाले भयो कि आफै बोक्सी आफै धारी भद्रबहारिका जिल्ला बन कर्मचारीहरू सेवत अतालिए । बाराका जिल्ला बन असिकृत मारीषि हत्यापत भएको तथा आफूहरूको अनुसार भएको बादि कुरा अपि सादै बाराका १०२ र पासिका बन कर्मचारीहरूले सामूहिक राजनीतिमा सेवत दिएका थिए । यसरी बन विनाशका लागि धेरै हस्तमा जिम्मेवार रहिएका बन कर्मचारीहरूले सेवत तथा सम्पर्मा दाल गरेन भने कैफी बन कर्मचारीले त्यस समयलाई स्वर्ण अवसर पनि बनाए । राजनीतिक दलहरूको झण्डा गाउडे समेत बन विनाश गर्ने कार्य भयो ।

यसरी विनाशमा यति बन विनाश भए, त्यसको लेखालेखा गर्न विस्तृत सर्वेक्षण हुँदू जसरी हुँ । महानिर्देशक पाण्डेका अनुसार, बन फौडानी, तथा काठ चोरी निकासी अहिले करीब करीब नियन्त्रणमा थ्ये । अहिले कही कही फाईलुर घटना भएका थाएं । बहांसम्म कहते थाति भयो भन्ने थे, त्यसको लागि सर्वेक्षण नै गर्नुपर्ने अवस्था थ्ये ।

यस्तो स्थितिमा नेपालको बन कोॱ यति नै छ भन्न सिकिने स्थिति होन । त्यसमाधि तथांक विभागद्वारा सन् १९१० मा प्रकाशित तथ्याक्रमा नेपालमा ५५, ३३४ बर्न किलोमिटर अर्थात कुल भू-भागको ३७,६०० प्रतिशत उल्लेख गरिएको थ्ये । के त बन विनाश यस कुरामा सहमत थ्ये ? महानिर्देशक गोकुलराज पाण्डे भन्नहुँदूँचे नेपालको जगल कोॱ ३७ प्रतिशत भयीत्थ तर बाताविक बन कोॱ ३० प्रतिशतभन्दा बढी होन ।

निकूञ्ज तथा आरक्षहरूले योको छ

सातौ योजनामा दाउराको लागि मात्र पनि वार्षिक एक हजार बर्न किलोमिटर अर्थात (एक लाख हेटर) भन्ना ज्यादा बन विनाश भइरहेको तथा तस्त्वत्वमा गरिएको एक अध्ययनबाट देशमा दाउराको आपूर्ति नियमित राज्ञाका लागि मात्र पनि १५ कर्मा १२ लाख हेटर राखो छाले बन हुन आवश्यक रहेको उल्लेख गरिएको थिए । उपलब्ध तथांक अनुसार, जुर्जो ब्यपतको स्थितिमा भने दाउराको स्थान भगाए होको छ । बन जागलबाट प्राप्त हुने दाउराले परम्परागत जार्ज धोतमध्ये ५६,४४ प्रतिशत स्थान भोगटोको छ । अथात बहादूर जनसंख्या, बस्तुभार र जेवोगाथन्या तथा काठ चोरी निकासीको कारण बन जागलमाथीको चाप बढ्दै गाइहोको छ । कुनै बेला हीरोंय बन नेपालको धन, भन्ने उखान प्रचलित रहेकोमा अहिले त्यो कहानीजस्तो भइसकोको छ । नेपालबाट काठ निकासीके लागि जनकुपर रेखे स्थापना भएको कुरा बर्तमान प्रसंगमा इतिहास मान भएको छ ।

बालबमा भन्ने हो भने अहिले बनको इन्जिन राष्ट्रिय निकूञ्ज तथा आरक्षहरूले योका छन् । बन्यजन्तु वा बनस्थितिको संरक्षणबाट भन्ना पनि रिकार भेत्रहरूको आवश्यकता पूरा गर्न तरिकाले भयो कि आफै बोक्सी आफै धारी भद्रबहारिका जिल्ला बन कर्मचारीहरूले बहुमूल्य सम्पति र जगलको विकल्पको लाग्ना देखापरेका थाएं । अहिले कैफी बनस्थिति तथा जीवात हेते परेमा पनि निकूञ्ज तथा आरक्षहरू आधार हुन पुगेका थाएं । बन विनाशका महानिर्देशको रिपार्टी छ- नेपालको बन क्षेत्रबाट आराम तथा निकूञ्जहरूलाई घटाउने हो भने कुनै बन कोॱ १५ प्रतिशत छ के भन्नेमा पनि शाका उदाने हुन्छ । अथात नेपालको बर्तमान बन स्थितिमा राष्ट्रिय निकूञ्ज, आराम तथा संरक्षण भेत्रहरूको स्थान महत्वपूर्ण रहेको छ ।

नेपालका राष्ट्रिय निकुञ्ज, बन्यजन्तु आरक्ष तथा संरक्षण क्षेत्रहरू

पृष्ठभूमि

बन्यजन्तुले मनोरम प्राकृतिक सौन्दर्य मात्र प्रदान गर्दैन् । यसले बन्यजन्तुहरूलाई वास्थान पनि उपलब्ध गराएको हुन्छ । तर बढ़ो बन बिनाश र भू-भूमिले बन्यजन्तुहरूको वास्थान पनि नष्ट हुन याउन्छ । अकोटीर शिकारिहरूलाई गरिने जयामारी शिकारको कारण त्यस्ता बन्यजन्तुहरू कमरा: सिक्केदे जाने हुन्छ । आज केही बनस्ति र बन्यजन्तु विश्ववाटे लोप हुने विचित्रिमा पुगासकोका छन् । यस्तो विचित्रिमा बन निकुञ्जहरूको सुरक्षा र लोप हुन्दै जानलागेका जीवजन्तुहरूको सुरक्षा अत्यावश्यक हुन गएको छ ।

नेपालमा बन्यजन्तु संरक्षणको घासली तीन दशक अधिकेवि भएको हो । दोसो विचित्रीय पोजना अवधि प्रारम्भ हुन अधिक स्थापित महेन्द्र कुन्ज अहिलेसम्मको यसतरफ्को पहिलो प्रयासको समाख्यमा देखारेको छ । यसपि डा. तेजकुमार श्रेष्ठले काठमाडौंको नागर्जन स्तित जंगलको सम्बन्धमा स्व. श्री ५ सुरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवको घोषणा अंकित भएको र घोषणामा त्यस जंगलमा कल्परी मृग मानेलाई दुई सय रेपें जारामो तथा घोरल मानेलाई ५० रेपें, तथा चितल तथा बराठ मानेलाई १५० रेपें, एवं डूँगे, मुगल मानेलाई १० रेपें र चराचुरीको फूल चोरेलाई पाँच रेपों जरिबाना गर्ने अंकित रहेको उल्लेख गरेका छन् । तर बास्तवमा चौथो पोजनाकालदेखि मात्र बन्यजन्तु आरक्ष तथा राष्ट्रिय निकुञ्ज स्थापनातर्फ चैस सम्मा कार्यक्रम संचालन गरियो । यसे अवधिमा चितवन, लाड, टाङ, शुम्तु, रारा, शुम्पानाट, बहिया र कोशी गरी सात स्थानमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा बन्यजन्तु आरक्ष स्थापना गरियो । राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा बन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ प्रकाशमा आयो ।

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा बन्यजन्तु ऐनले यस्ता संरक्षित क्षेत्रहरूलाई चार क्रियमान विभाजन गरेको छ - राष्ट्रिय निकुञ्ज, सीनियरिट प्रकृतिक आरक्ष, बन्यजन्तु आरक्ष तथा शिकार आरक्ष ।

राष्ट्रिय निकुञ्ज : राष्ट्रिय निकुञ्ज भनाले प्राकृतिक बातावरणको साथै बन्यजन्तु संरक्षित र भू-भूमिको सारस्ता, व्यवस्थापन र उत्पोगका लागि छुट्टयाइएको भेत्र समर्कनु पर्छ ।
सीनियरिट प्राकृतिक आरक्ष भनाले वैज्ञानिक अध्ययनको निमित्त छुट्टयाइएको, परिस्थितीको भावहरूको या अन्यथा भावहरू राख्ने भेत्र समर्कनु पर्छ ।

बन्यजन्तु आरक्ष

बन्यजन्तु आरक्ष भनाले बन्यजन्तु सम्पदा र तिनीहरूको वास्थानको संरक्षण तथा अवस्था गर्ने छुट्टयाइएको भेत्र समर्कनु पर्दछ ।
शिकार आरक्ष

शिकार आरक्ष भनाले शिकारिहरूलाई शिकार गर्ने दिनको निमित्त बन्यजन्तु सम्पदाको व्यवस्थापना लागि छुट्टयाइएको भेत्र समर्कनु पर्दछ ।

राष्ट्रिय निकुञ्ज, बन्यजन्तु आरक्ष तथा संरक्षण क्षेत्रहरू

भेत्रफल (हेक्टर सम्म)

क.

राष्ट्रिय निकुञ्ज

शाही वितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज

सगरमाथा राष्ट्रिय निकुञ्ज

लाङटाङ राष्ट्रिय निकुञ्ज

रारा राष्ट्रिय निकुञ्ज

खुत्तड राष्ट्रिय निकुञ्ज

रो फोकस्पाहो राष्ट्रिय निकुञ्ज

गानी बहिया राष्ट्रिय निकुञ्ज

मकाल-बरेण्यराष्ट्रिय निकुञ्ज

बन्यजन्तु आरामदाह

कोरी टाङु बन्यजन्तु आरक्ष

राही शुम्का फोट बन्यजन्तु आरक्ष

पर्स बन्यजन्तु आरक्ष

दोर पाटन शिकार आरक्ष

रिव्युरी जलावात तथा बन्यजन्तु आरक्ष

सरक्षण क्षेत्रहरू

अन्तर्गत संरक्षण क्षेत्र

मकाल-बरेण्य सरक्षण क्षेत्र

+ (मकाल-बरेण्य राष्ट्रिय निकुञ्ज र मकाल-बरेण्य संरक्षण क्षेत्रले कुल करीब २३३० हेक्टर भू-भूमि ओगटेको छ ।

राष्ट्रिय निकूञ्ज, आरक्ष तथा संरक्षण भेदभाव

अहीं अतिराजमर आठवटा राष्ट्रिय निकूञ्ज, एक शिकार आरक्ष सहित पौचवटा बन्धनानु आरक्ष तथा दुई बटा संरक्षण क्षेत्र रहेका छन् । यिनीहरूले ओगटेको कुल क्षेत्रफल करीब १३ लाख हेक्टर रहेको छ ।

शाही चितवन राष्ट्रिय निकूञ्ज

नेपालको पहिलो राष्ट्रिय निकूञ्ज हुने गोरख पाटको यो निकूञ्ज मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रको नारपणी अंचलको चितवन, मकानपुर र पसाँ जिल्लामा फैलिएको छ । युरो पर्वत, राती उपर्याका, नारपणी र रित नदीका मुख्य शेषहरूलाई समेटेको यस निकूञ्जमा चार संघटना बढी एक सिंगे गैडालाई संरक्षण दिइएको छ । पाटे बाघ, गोरी गाई, भालु निरुप, रुषा, चितल, रातो लंगुर, घोयाल गोही, सोत र अनिगर यहाँको प्रमुख जीवजनु रहेका छन् ।

विवर सम्बन्ध युवीमा समेत रहेको यस निकूञ्जलाई विवर प्रकृति संरक्षण संघ, नेपाल, पाकेत एङ्ग प्रोटेस्टेन्ड परिया बायोग्को ३४ औ बैठकने "बतारपुक्त संरक्षित क्षेत्र" मा राखेको छ । प्रत्यावित राती निचाई वरियोजनाको कारण यस निकूञ्जलाई बतारपुक्त संरक्षित क्षेत्रको सुविधा समावेश गरिएको हो ।

सगरमाथा राष्ट्रिय निकूञ्ज

सगरमाथा अंचलमा रहेको यस निकूञ्जमीमन विवरको सर्वोच्च विवर सगरमाथा लागायत ल्लोत्से, गुम्बे, चो औरु फुमोरी, आमादल्लम, धामसेन्कु आदि हिमाल थूल्हालाहरु पर्दछन् । उच्च पर्वतीय बातबरणको कारण गोबे सल्ला, ठिये सल्ला, हेमलक, शुभी, गुर्जर जातका शब्दहरु पाइन्दैन् । कल्तरी माण, हिमालायन थार, घोर्ल, हिम चितुरा, भालु जस्ता जगावरहरु र ढाँडि, चिलिमे, कालिज, हिम कुशुरा, लाल चुच्चे र पहेल चुच्चे कागहर जस्ता चाराचुरी पास निकूञ्जमा पाइएका छन् । यहाँ कम्तीमा ११८ जातिका चाराचुरी रहेका छन् ।

यो निकूञ्जलाई सन् १९८२ देखि विवर सम्बन्ध युवीमा समावेश गरिएको छ ।

लाड टाड राष्ट्रिय निकूञ्ज

बागमती अंचलको रुपुण, युवाकोट र लिन्पुल्चोक जिल्लामा फैलिएको मध्य हिमालयमा अविसर्ग यो निकूञ्जलाई प्रारम्भमा हिमालय राष्ट्रिय निकूञ्जको रूपमा तयार पारिएको र ५६ वर्षपछि मात्र यसलाई राष्ट्रिय निकूञ्जको रूपमा घोषणा गरिएको यिदो । साल, झोटे, सल्ला, गोबे सल्ला, बर्स, हेमलक, गुरास आदिका जंगलहरु भएको पस निकूञ्जमा चितुरा, हाँचे कस्तूरी माण, हिमली भालु थार, घोर्ल, रातो बांदर, लंगुर बांदर जस्ता बन्धनानु रहेका छन् ।

लाडटाड लिक्ष्ण (७२४३ मि.), हिमालचुली (७६६४ मि.) जस्ता हिमाल तथा परिवर्तीयस्तर गोसाइझुहरूले यसको महत्ता बाफ बढाएको छ ।

रारा राष्ट्रिय निकूञ्ज

कर्णाली अंचलको हिमालय क्षेत्रमा जबरियत यस राष्ट्रिय निकूञ्जको अधिकातम भाग भग्न जिल्लामा पर्दछ भने केही भाग मात्र चुन्नामा पर्दछ । देशको सबैभन्ता दूलो ताल रारा दह अवधित यो निकूञ्ज हिमाली भालु थार, कल्तरी माण, घोल, बैल हाँचे आदिको वासस्थल रहेको छ । बसाई स्पानान्तरण गर्ने चाराचुरीका लागि रारा दह महत्वपूर्ण पलो रहेको छ । ताल र वरिपरिका कोणपारी जंगलले स्थानीय चाराचुरीलाई पनि वासस्थान प्रदान गरेको छ ।

खस्तड राष्ट्रिय निकूञ्ज

मुद्दर प्रीचमाञ्चल विकास क्षेत्रको चमाह, डोटी र अद्यम जिल्लाको संगम स्लम अवधित यस निकूञ्जले पहाडी बातबरण, बन्धनति र बन्धनानुको प्रतिनिधित्व गर्दछ । काठमाडौंचाट करीब ४४६ फि.मि. उत्तर प्रीचम हवाई दूरीमा रहेको यस निकूञ्जमा रुचा, कल्तरी माण, घोर्ल, चितुरा, जग्नी कुम्भ, जंगली विरालो, लंगुर जस्ता बन्धनानु र डाँके मुनाल कोकोलास, चालिज जस्ता चाराचुरी पाइएका छन् ।

यो-फोक्सुण्डो राष्ट्रिय निकूञ्ज

कर्णाली अंचलको डोल्पा र मुग्न जिल्लाहरामा फैलिएको, देशको सबैभन्दा दूलो यो राष्ट्रिय निकूञ्जले नेपालको दूल्स-हिमालय क्षेत्रलाई राष्ट्रिय निकूञ्ज तथा आरक्ष प्राणी अन्तर्गत राखिएकै भन्ने चाहना राज्ञहरूको दृच्छालाई प्रसा गरेको छ । तल्ला हिमाली शेषदेखि उच्च हिमाली र हिमपारी क्षेत्रको तिब्बती भूमिसम्मको धारातल भएको कारण यहाँ हिते निरुप, तिब्बती चाराचो, नाजर जस्ता विशेष प्रकारका बन्धनत्तु पाइएका छन् भने अन्य हिमाली निकूञ्जहरूमा पाइने बन्धनत्तु पनि यहाँ पाइएका छन् ।

कान्तिरोपा दक्षिण, लिक्लामो चाल, बेज चुच्चे जस्ता हिमाशेखर र हिमनदीहर एवं फोक्सुण्डो ताल यहाँका यथा आरक्षणका कुरा हुन् ।

शाही बर्दिया राष्ट्रिय निकूञ्ज

सन् १९९९ मा शाही शिकार आरक्षको रूपमा स्थापना भएको तथा सन् १९७६ मा शाही कर्णाली बन्धनानु आरक्षको रूपमा राज्ञप्रभामा निरिक्षणको यस निकूञ्जलाई सन् १९८२ मा राही बर्दिया बन्धनत्तु आरक्ष नामाकरण गरियो । सन् १९८४ मा बबई नदी उपर्याकालाई समेत समावेश गरी यसको शेषफल विस्तार गरियो । सन् १९९९ मा यसलाई निकूञ्जको मान्यता दियो ।

बर्दिया जिल्लामा कर्णाली नदीको केही भाग समेत समेटेको यो निकूञ्ज तराई क्षेत्रमा रहेका निकूञ्जहरूमध्ये सबैभन्दा दूलो रहेको छ । एक सिंगे गैडा, बाघ, जंगली हाती, बाइसिंग, कूमारार, घोयाल गोही, मार गोही, डल्किन जस्ता विनुत वित्तिमा पुगीसकेका जीवजनुहरूले

पसको महता बढाएको छ । यहाँ रैपाने र बसाई सरी आजने चराहरको सख्ता हलसम्म ३५० मकानु-बरण राष्ट्रिय निकूञ्ज तथा संरक्षण क्षेत्र

सगरमाथा अंचलको सोलुखुन्ज जिल्ला र कोरी अंचलको सेवना सभामा अवस्थित मकानु-बरण राष्ट्रिय निकूञ्ज तथा मकानु बरण संरक्षण क्षेत्रको घोषणा हालै मात्र (२०४७दा०) गरिएको हो । राष्ट्रिय निकूञ्ज तथा बन्धन्तु संरक्षण क्षेत्र गरी पसले करीब २,३३० वर्ग किलोमिटर स्थान ओटेको छ ।

विश्वको गहिरो उपत्यकादेखि माधिल्लो उंचाइसम्मको रेपमा प्रसिद्ध वन, बन्सति र बन्यसम्म प्रचुर भागमा रहेको यस भेत्रलाई नेपालको गोलिक र प्राचीन परिषयितको प्रणाली एवं वैदिक विविधाको महत्वपूर्ण घोलो मानिन्छ । यस भेत्रको उम्बा एवं अर्द्ध वन जंगलमा निरोप गोरे भिलोनी, कट्टस, एवं अखोलको बन साल तथा भौमिका बन रहेको, नेपालको पूर्वी मृ-भागमा पाइने ५० भन्ता बढी बन्यसम्मये आसामी रतो बांदर, हाँडे, छांसे चितुवा, हिम निरुचा, रुख भालु और भालु पानी छुरुन्दो, सालमण्डर द्वीपारे, उद्धने लोखुके जस्ता बन्यजन्तुहरू गही भेत्रमा भेटिएको, नेपालमा पाइने ८५० भन्ता बढी जातिका पंशीहरूमध्ये करीब ४५० विभिन्न जातिका चराजुहरू यस भेत्रमा पाइएको एवं भाकुरा चरा र किस्टे चराहर यस भेत्रमा बाहिर नेपालको बन्य भेत्रमा नपाइएको, १५० भन्ता बढी धारिका पुलीहरू तथा ३०० भन्ता बढी जातिका बन्यस्तिहरू भेटिएको जानकारी प्राप्त भएको छ ।

कोरी टर्पु बन्धन्तु आरक्ष

कोरी अंचलको मुनस्ती र सगरमाथा अंचलको सप्तरी तथा उदयपुर जिल्लाको सद्यकोषी नदीले बनाएको टर्पुमा बविस्तित यस आरक्षका बारे पहिला पुऱ्ठहरूमा विस्तृत वर्णन गरिने छ ।

पर्सा बन्धन्तु आरक्ष

पाँच सप्तदेवि १५० मिटरसम्म भालो चुरे पर्वतले प्रयः सबैजसो भूमि ढाकेको पर्सा बन्धन्तु आरक्ष नारापी अंचलको नितवन, मकावातपुर र पर्सा जिल्लाको केही भागहरूमा फैलिएको छ । यो आरक्ष नेपालको फैलो राष्ट्रिय निकूञ्जको पूर्वपटिको वितारित क्षेत्र हो ।

चुरे पर्वत शुड्डबाले अधिकांश भाग ओगेको यस आरक्षमा चुरेको माधिल्लो भागमा सन्ताना का स्थान पाइए, पनि १० प्रीतरात भूमि सालको जंगलले ढाकिएको र रास्ती नदीको द्वेराकार त्रिसो र खापरका रुहुहरू पाइएको बताइएको छ ।

यहाँका प्रमुख जनावरहरू जंगली हती, बाघ, चितुवा, जरायो बैदल आदि रहेका छन् ।

राही चुक्ताफाँट बन्धन्तु आरक्ष

सुदूर परिचमान्वत विकास क्षेत्रको महाकाली अंचलको कञ्चनपुर जिल्लामा अवस्थित गो आरक्ष निरवाट लोप हुने आराका गरिएको भाइसिङाको मुख्य बातस्तलको रेपमा रहेको छ ।

नेपाल-भारत सीमा रेखासंग जोडिएको यस आरक्षको प्रमुख विशेषता हो नदीको

पुरानो बहाव भेत्रको कारण विकास भएका फौटहरू, घास र सीम भूमि । सालको आविष्य रहेको पस आरक्षमा तेसी र छ्यरको जंगल र घोसिय मैदान पनि पाइन्दू । नेपालको परिचमी तराईमा पाइने बन्धन्तु र चराजुहरूको संरक्षण पलो हुन गोको पस आरक्षमा करीब २,००० मूँ रहेको बताइएको छ । यस आरक्षमा पर्वत पाथहरू रहेका तथा जंगली हारी, चितुवा, भानु घोड्गादहा, लाङुना जस्ता बन्धन्तु रहेको घात भएको छ ।

पत्ते यहाँ मार गोही, रैपाने र बसाई सरेर आजने जल पक्कीहरू पाइएका छन् ।

दोरपाटन शिकार आरक्ष

एउटी अंचलको रुक्म र घबलागारी अंचलको वार्तुड, तथा म्याग्दी जिल्लाहरूका भागमा दोरपाटन शिकार आरक्ष अवस्थित छ दू । घबलागारी हिमाल शुड्डबालमा पनि यो आरक्षबाटे स्थानाको चार वर्षपछि राजपत्रमा प्रकाशित भएको खेपो ।

बन्धन्तु सुदुपर्योग तथा संरक्षण पनि होस् भन्ने देवेष्यले शिकार आरक्ष बनाइएको यस आरक्षले प्रमुख जानावरहरूमा ताजर, फाल, घार र रिमाली भालु रहेका थिए । कल्दूरी मूँ, हाँडे, हाँडे जस्ता विलुप्त स्थितिका जीवजन्तुहरू पनि पाइएका छन् ।

यहाँ अनुग्रामन लिएर निरिचत, तोकिएको जनावर, तोकिएको समयमित्र र तोकिएको भेत्रमा रिकार खेल पाइने व्यवस्था गरिएको छ ।

शिवपुरी जलाधार तथा बन्धन्तु आरक्ष

काठमाडौं उपत्यकाको जलाधार व्यवस्थापन, यस भेत्रको बन्सति तथा बन्धन्तुको संरक्षणको उद्देश्यसाथ १५ वर्ग जाधि शिवपुरी जलाधार तथा बन्धन्तु आरक्षको स्थापना गरिएको हो आरक्षका प्रमुख चक्रमान राम्भका भानुसार, एर्गमा भी ५ को सरकार आफैले संचालन गरेको उक्त आरक्षमा पर्वि नर्विजियन सरकारले सागानी गरेको हो र सो आरक्षको प्रशासनिक कार्य एफ.ए.ओ. चाट संचालन हुन्दै आएको छ ।

श्री राम्भका भनुसार, ल्याहोका प्रमुख जनावरहरूमा बैदल, चितुवा, भालु चरायो रहेका छन् भन्ने बन्सतिमा उत्तिम, लोकुरी, सल्ला, चोक आदि रहेका छन् ।

अन्नपूर्ण संरक्षण भेत्र

विश्वको अन्ना रिवर मात्र होइन गहिरा उपत्यकाहरू समेत भएको अन्नपूर्ण भेत्र नेपालको निविधायुक्त भेत्रहरूमध्ये पनि आजदेख । अन्नपूर्ण संरक्षण भेत्र विविध बन्धन्तु तथा बन्सतिहरूको घोलो हुन पुऱ्ठोको छ । श्री ५ महेन्द्र प्रकृति संरक्षण कोषबाट प्राप्त जानकारी ग्रन्तार, अन्नपूर्ण संरक्षण भेत्रको माधिल्लो तथा दुर्गम भेत्रमा विलुप्तप्राय स्थितिका तिमि चितुवा तथा Blue sheep पाइएको छन् । तल्ला भेत्रहरूमा फक्सपम्बत्ता बढी परीका अङ्किरहन लगायत भूमि बन्सतिहरू पाइएका छन् ।

संरक्षण तथा विकास प्रीक्यामा स्थानीय व्यापारहरू के समेत संलग्न गर्ने अवधारणा महति बन्नपूर्ण संरक्षण कोन्वेन्योनले यस आरक्षको व्यवस्थापन हेतु तथा परियोजना श्री ५ महेन्द्र प्रकृति संरक्षण कोन्वेन्ट निर्देशित छ ।

संरक्षण क्षेत्रारे अद्वितीय स्थानीय व्यापारहरू कोन्वेन्ट लाई छ ।

यससी नेपालमा अद्वितीय आठवटा राष्ट्रिय निकुञ्ज, तीनवटा बच्चन्जन्तु आरक्ष, एजटा निकार आरक्ष, एजटा जलाधार तथा बच्चन्जन्तु आरक्ष र दुइवटा संरक्षण क्षेत्र हेतुको छ । यी निकुञ्ज, आरक्ष र संरक्षण क्षेत्रहरूको कुल क्षेत्रफल १३,०८, ११८ हेक्टर अर्थात देशको कुल क्षेत्रफलको करीब १० प्रतिशत स्थान खोगाटोको छ र देशको खास जग्गाले क्षेत्र भएको मिने क्षेत्रहरू मात्र हुन् पुर्योका छन् ।

कोशी टप्पु बच्चन्जन्तु आरक्ष पूर्वोच्चल विकास क्षेत्रको कोशी उन्नसी र सगरमाथा अंचलको सप्तरी तथा उदयपुर जिल्लाको सप्तकोमी नदीले बनाएको टप्पुमा अवस्थित छ । बिन्दु प्रकाशपुर तथा पूर्व-दीपिण बिन्दु हीरपुर रहेको छ र आरक्षको पूर्वोत्तर निमुखनको सम्पर्या बेतमा पनी पल निर्देश खडा गरिएका बोध्यहरू ने आरक्षको पूर्व भागमत्तक र परिचमत्तका तिमाताका रूपमा रहेका छन् । आरक्षको पूर्वोत्तर पूर्व भाग पनि परिचमत्तक अर्थात् सप्तरी जिल्लाको भने पूरा तिमातासम्म बाँध तिमार्ण भएको छन् ।

आरक्षको पौरी चम्प-दीपिण बिन्दु बदाम्चा, परिचम-उत्तर बिन्दु भागलपुर, पूर्व-उत्तर बिन्दु प्रकाशपुर तथा पूर्व-दीपिण बिन्दु हीरपुर रहेको छ र आरक्षको पूर्वोत्तर हीरपुर, कुसाहा, मधुबन, घरहरू, प्रकाशपुर आदि क्षेत्र रहेका छन् भने परिचमत्तक पर्याति, फलकट्टा, जातपुर, निपरा, नमुआ, सल्तपुर, कमलपुर, शोदाहा, बनगामा, भागलपुर आदि रहेका छन् ।

स्थापना

स्थानीय चामिन्दाहरका अनुसार, कोशी टप्पु क्षेत्र पहिलेसेवि ने निकार गुहको रूपमा रहिआएको खियो । राणाकलीन रासाकहरूका लागि कोशी टप्पुले एजटा महत्वपूर्ण निकार पठो रहेको खियो । सप्तरी जिल्लाको पिपरा पूर्व-गा.वि.स. बडा नं. १ का नद्यप्रसाद गाउँल भन्दुख्च- तत्कालीन राणा प्रधानमन्त्री चन्द्र शामरोहरै कोशी टप्पुमा निकार बेल आजदा फलेपुरदेखि मैनाकडेरीसम्म बनाइदिएको चल्नहार अझे पूरा नष्ट भएको छन् ।

बहुमान राहकालीन नरेस तथा राजपरिवार -सदस्यका लागि पनि कोशी टप्पु महत्वपूर्ण निकाराह रहेको निरवास गारिच्छ । स्थानीय बासिन्दाहरका अनुसार, त निकारको लागि ने कोशी टप्पुको निमाण गरिएको छो । निकाराहकै लागि स्थापना गरिएको भनिए पनि यस आरक्षाट आरक्षको संरक्षणमा स्थाप चुनोको कुरालाई नकार्न भित्रै तथा यस आरक्षको स्थापनाको मूल जहेश्य बिल्लु प्राप्त रियतिमा रहेका अनाहेको संरक्षण रहेको छ ।

उपलब्ध जानकारीहरूको कोशी टप्पुलाई आरक्षको रूपमा विकास गर्नेतर २०२९ सालपूर्व ने विचार भएको देखाउंछ । प्राप्त अभिलेख अनुसार, श्री ५ को सरकारले एफ.ए.ओ. का बच्चन्जन्तु सल्लाहकार चै.एच. ल्योओरदाता गरिएको सीमा सिफारिश अनुसार २०२८ साजन २८ मा ने १२ बाट्टिमिल क्षेत्रमा बच्चन्जन्तु आरक्ष स्थापना गर्ने निर्णय गरेको खियो । पवित्र २०२९ सालमा धनकुटामा शासी निरिक्षर खडा हुँदा तत्कालीन निभायीय चन अधिकृत रामवितास तुँता तथा तत्कालीन सहयोगी राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा बच्चन्जन्तु अधिकृत हेमान निभायीय चन कोशी टप्पुको अनावारे प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्न भयिए । दुई अधिकारीहरूले पनि स्थलगत अध्ययन परिचय भविष्यको लाई ध्यानमा राखी आरक्ष सेव बढाइदुप्रयोग, बार चार्टपूर्ण, चुने बच्चन्जन्तु इकाई खडा गरिनुपर्ने लगापतका सुकोपहरू दिएका खिय । तर कोशी टप्पु बच्चन्जन्तु आरक्षको ओपचारिक र वैधानिक घोषणा २०२३ सालमा मात्र भयो ।

किलोमीटर जामो २० किलोमीटर चौड़ा रहेके थे आरसको दक्षिणी ओरको चौड़ाइभन्दा उत्तरी क्षेत्रको चौड़ाई बढ़ी रहेके थे ।

अनांदिश : तखीर सीजल्य डा. तीर्थगत मात्रक

गोद्धुप निकून्ज तथावन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ ने दिएको अधिकार प्रयोग गरी भी ५ को सरकारले २०३३ जै सातउन ४ गते कोरी टप्पु बन्यजन्तु आरस घोषित गरेको थियो । यसबेला आरसको चाकिला नियरिण गर्द रासारसाया बांचल सदरी बिल्लामा पाँते पूर्वतर्फ भारियाहार नदीको मध्यार र कोरी नदीको पूर्वी बांध खेतको जू आर. ही. बाट १० हिँगोको कोणमा बोध क्षेत्र, जतरतर्फ कोरी नदीको पूर्वी बांध खेतको जू आर. ही. बाट १० हिँगोको कोणमा परिचमतर्फ जाँदा कोरी नदी नदी वारिचम बांध खेत भेटेने गर्दसम्म तथा दीक्षिततर्फ कोरी नदीको पूर्वी बांध खेतको २२ आर. ही. बाट १० हिँगोको कोणमा परिचमतर्फ जाँदा कोरी नदीको परिचमी बांध गर्दैवि रुच मई ल्यहाँबाट ११ हिँगोको कोणमा परिचमतर्फ जाँदा कोरी नदीको परिचमी बांध खेत भेटेने गर्दसम्मलाई आरसबैन घोषणा गरिएको थियो ।

उल्लेखित चार क्षेत्रको दोनकललाई लगाते जसो अपूर घोषणा गरियो र २०३६ सालमा जुन कोरी टप्पुको लिला खेत घोषणा गरियो । २०३६ सालमा भी ५ को सरकारले कोरी अंचल सुनसरी लिला खेत देखियका चार क्षेत्रलाई कोरी टप्पु बन्यजन्तु आरस घोषणा गरेको पूर्वी तथावन्यको २२ आर. ही. देखि जू आर. ही. सम्म, परिचमतर्फ कोरी नदी वारिचमतर्फको समर न. २२ देखि दीक्षिततर्फ कोरी नदीको परिचम बिनार हुँदै स्पर न. १ चाट सीमा बांध हुँदै दीक्षित सिमानाले भेटेको बाँधको निन्दुसम्म (यसा सारसरभित्र जै गरी सिमाना निर्धारण गरिएको थे), जतरतर्फ कोरी नदीको पूर्वी बांधको जू आर. ही. बाट कोरी नदीतर्फ जाँदे खुल्लाटो हुँदै कोरी नदीको नदीको पूर्वी तथावन्यको २२ आर. ही. बाट सीमा १० लिंको कोणमा किनारसम्म र ल्यहाँबाट सोकै गर न २२ सम्म, तथा दीक्षिततर्फ कोरी नदीको पूर्वी तथावन्यको निन्दुसम्म ।

यस्तै यहाँ चर, कांस पनि पाइन्छ ।

बन्यजन्तु

कोरी टप्पु बन्यजन्तु आरस अनोका लागि प्रतिद छ । समय-समयमा गणना गर्ने काम नमएकोले यहाँ हाल यस्तै अन्त-अन्ती क्षेत्र भन्न यस्तै नियत छैन । कोरी चर्च गरियाएको एक अध्ययनबाट कोरी टप्पुमा ११५ अन्त रहेको पत्तो लागोको जानकारी प्राप्त हुन आएको छ । विभागबाट प्रकाशित पुस्तकमा करीव एक सय अन्त रहेको जानाइएको छ । तर टप्पुका कामु संरक्षण यस्तिकृत दीपिक गर्दालाका आरस, यहाँ ४० देखि ४५ अन्त मात्र रहेका छन् ।

बन्य प्रमुख जानवरहरूमा लिला, Hog deer, wild boar, Blue bull आदि रहेको पाला भएको छ । डा. तेजस्मार शेष्ठले यहाँ चांध, चितुवा, बन कुकुर, बन विरानो, बाली हाती आदि पाइएको उल्लेख गरेका छन् ।

चराचुरुली तथा जलपांसी

कोरी टप्पुमा अहिलेसम्म करिय तीन सम जातिका चराचुरुली पाइएको रेकैर्ड राखिएको छ । कोरी बलाहार खेत निविध जातिका चराचुरुलीहरूको वासस्थानका लागि परिचाया नै जल्लखनीय रहेको कुरा विरोपजाह बताजेक्छन् । क्यारोल इस्टिक्पले कोरी टप्पुमा पाइएका २९५ वरी चराचुरुली नाम उल्लेख गरेका थां । ती चराचुरुलीमध्ये १० दुल्ख खालका, पांच निन्दुप्रायः स्थितिका, पांच वरी इसोन्युख स्थितिका रहेको जाइएको छ ।

झेनफल

समकोण चतुर्भुज (Rectangular) हुँदा १२ वर्ग माइल (करीब ३१ वर्गकिलोमीटर) मात्र थियो । अहिले यसको झेनफल १४ वर्गकिलोमीटर रहेको छ । आरस करीब १७

टोपोग्राफी (Topography)

कोरी टप्पु दीक्षिण-पूर्वी नेपालको तराई प्रदेशमा अवस्थित छ । टप्पु २५ मिनेट उत्तरतेजि २६ हिँगी ४५ मिनेट उत्तर आलांगा र ८८ हिँगी ५० मिनेट पूर्वतेजि १० मिनेट पूर्व देशान्तरमा फैलेको जानकारी प्राप्त भएको छ । समुद्री सतहबाट ज्य फिटरतेजि १३ फिटर चैचाईमा रहेको, चाहीबाट बगाएर ल्याएको माटो जमा भई बनेको भैदालमा अवस्थित यो टप्पुमा बल्टेने माटो पाइन्छ ।

प्राप्त जानकारी अनुसार, यहाँ २० जातिका हाँसहर, दुई जातिका लालसाहर, पुरे सारसहर, बकुलहर, गणहर Shwamp partridge / bengal florican हर पाइएका बकुलहर, बकुलहर, गणहर र कोरी तथावन्य बसाई सर्वे चराहेहर लागि महत्वपूर्ण विश्वामयलोको ल्याए रहेको छ ।

पहारिकर्ड गारिएका कौशी जातिहरु नेपालको अन्य भागमा पाइएका छैन ।

यसै यहाँ बलचरहरमा घट्टियाल तथा गार गोही, शीत (Dolphin) बिल्ल एकारका माथिहरु पाइएका छन् । सन् १९८७ मा गारिएको एक सर्वेक्षणमा कृतिलमा मात्रै १५ जातिका तथा कौशी आरसमिन् १९ जातिका माथि पाइएको थियो र त्यसमधे सात जाति दुवैतर पाइएको थियो ।

कौशी टर्पु र हातीसार

कौशी टर्पु बन्यजन्तु जाति अन्तर्गत एक हातीसार पनि रहेको छ । प्रारम्भमा विराटनारामा रहेको उक्त हातीसार १२-१३ वर्षबाटै कौशी टर्पुमा सारिएको थियो । यसका चर्चालमा कौशी टर्पुमा हातीको सफल प्रयत्न गारिएको थियो । स्थानीय बासिन्दाहरबीच अहिले किंवदन्तीको रूपमा रहेको अर्थांगली हाती गोरखसारको संसारबाट हातीसारका ढोइहछले १४ वर्चा जन्माएका थिए । कौशी महिना अधिय गोरेश हातीको मृत्यु भयो । अहिले हातीसारमा आठ दोइ र ३ ल्हाचा महिन ११ हाती रहेका छन् । जागली हातीले ढोइहलाई ज्यादै सताएको र स्थानीय बासिन्दाका बालीगली समेत नोकसान गरेको कारण यी पीतिहरु लेखुन्नेलसम्म हातीसार यताबाट उता र उताबाट यता जार्न काम भइरहेको थियो ।

जनशास्त्रिक

का.मु संरक्षण गणिकूल दीपक गतीलाका अनुसार, हातीसार बाहेक आरसकै जागि मात्र ३४ व्यक्तिको दरखत्ती रहेको छ । यसका साथै शाही नेपाली सेनाको बधानहरूको संख्या बेरहेछ ।

नेपालमा राइट्रिप निकुञ्ज वा जारसहरको स्थापनाको ओपचारिक घोषणा भएको करीन दुई दशक भएको छ । तर निकुञ्ज वा भारतप्रति स्थानीय जनतानासमा सरकारात्मक धारणा बिकसित हुन सकेको छैन । जहाँ-जहाँ निकुञ्ज वा जारसहर स्थापना गारिएका छन् । यहाँ-स्थाने थेरेयोर विवाद सिर्जना गएको छ । पहिलो राइट्रिप निकुञ्ज हुने बन्दर पाट्टिको शाही विवाद राइट्रिप निकुञ्जमा पनि यो विवाद निमित्यान भएको छैन ।

कौशी टर्पु बन्यजन्तु आरक्ष तथा स्थानीय बासिन्दा बीचको सम्बन्ध

काताले रोक्छ होरी त ? उन्धाल जेगली हाती

तत्त्वीय: लेखक

निकुञ्ज तथा आरसहर देशका सम्पदा हुन । निकुञ्जको रसा प्रत्येक नागरिकको कर्तव्य हो भन्ने कुराको बोध बन्नेमात्रमा हुन सकेको छैन । निकुञ्ज वा भारत सम्पादका बासिन्दाहरका लागि यो जनीहरूमात्र जबर्दस्ती लाईएको बोझ भएको छ । कौशी टर्पु बन्यजन्तु आरक्षप्रति दिल्ली गई सुनसरी, भूखलनका एक राजनीतिक कार्यक्रमसि भोका थिए । सरकारका लागि जनतामन्दा जन्तु यातो छ भन्ने सोचेर पञ्चायतकालमा चौपे बस्तौ ।

निकुञ्ज तथा आरसहरको स्थापना कम्मा स्थानीय जनताको भावना दुर्दने काम गारिएन । उभीहरको आवश्यकता र बाल्यतालाई पनि राखी भान दिइन । आफ्ना आवश्यकताहर जंगलबाट निवारि पूरा गरिरहेका, आफ्ना गाईबाटु चाहूहरहेका स्थानीय बासिन्दाहरका लागि एकाएक ती सबू गुणिहरू बन्द हुन्दा नकारात्मक प्रतिक्रिया जन्मनु स्थापिक तै पनि थियो । तर त्रिभाता यस्ता विवादहरु सम्बन्धमा कमी भान भीमज उठेन गरेको थियो । सेना र सरकारको ढरको कारण स्थानीय बासिन्दाहर भिन्न भिन्न जाती भए पनि विरोध गर्न सकेका थिएन् । आफ्नै कौशी-जुहारीमात्र हातपत हुन्दा पनि, दाजुभाइलाई नागेकार

परे ठारेंदा पनि विरोधको मस्तक आवाज सुनिएको थिएन। का.म्. सरकार अधिकृत दीपक गालालाले भने जस्ते "चापाती अवस्थामा समस्या नै थिएन। एक दुई प्रमुख नेताहरलाई हातमा लिएर काम गारेको थियो, तबै चूप थिए।" तर अहिले राजनीतिक अवस्थाको परिवर्तनका साथै ती मास्पूर्ण विरोहहरू पनि मुख्यत भएका थिए। व्यक्तिगत त्वार्पूर्णिका निति पनि केही राजनीतिक कार्यकालहरूले निकूञ्ज/आरस र स्थानीय जनता बीचको विवादालाई खड्काउने काम परेका छन्।

यसरी एकातिर स्थानीय जनता आफ्ना समस्याहरूपति बहुती सबैदरीले र विवादपति बहुती मुख्यत भएका थिए, भने वाकोतिर जनसङ्घाको तीव्र वृद्धि र तीव्र बन विवादले निकूञ्ज तथा आरसमाप्तिको अतिकम्पणको दबाव फैन भएन बढ्दो छ। यसले गर्व विवाद अफ चार्किर्दो छ।

कोशी टप्पु बन्धजन्तु आरक्षः विवादका कारणहरू

अधिराज्यका अन्य राष्ट्रिय निकूञ्ज र आरक्षहरू तथा स्थानीय जनताबीच जसरी विवाद कालमै छ, कोशी टप्पु पनि त्यो मामिलामा मुख्य थिएन। शाही बहिर्या राष्ट्रिय निकूञ्जमा समस्या नै नमाएको अनुभव गर्ने तथा त्यहाँबाट कामजा गत कातिकमा कोशी टप्पु पुगेका का.म्. संरक्षण अधिकृत दीपक गालालको विचारमा त कोशी टप्पु आरक्षको चारीतर समस्या नै समस्या थो।

नेपालका अन्य राष्ट्रिय निकूञ्ज र आरक्षहरू तथा स्थानीय जनताबीच जसरी विवाद आरक्षबाट बन्धजन्तु निस्केर चालीगाली खाइदिने रहेको छ।

अनार्को कारण गाउँहरू तै उजाड

कोशी टप्पबाट निर्वित समस्यामध्ये मुख्य समस्या हो जनता। नेपालबाट अन्य कारिपय जीवजन्तु लोप घट रहेको लोप हुने विविता पुरोको तथा भौतिको टप्पमै शीमित अनाहरू प्राप्त: जसो नदी किनारको जगल र प्रसारत पानी भएको, घासे मैदानमा बल्स रुचाउँदैन। विहान सबैरै र सौक विनीहरूको चरनको समय हो र जाँकी समय फाँहै दौरे दिन ग्रैसम अनुसार छाहीरीगुनि उग्राएर अथवा पातीमा आहात चरेर विताउँदैन।

साँचो के हो?

कोशी टप्पुका अनाहरणका समस्यामध्ये मुख्य समस्या हो जनता। नेपालबाट अन्य कारिपय बन्धान यियो। कानुले आप्ना भैसीहरूलाई कोरी बाँधको बेतको जगलमा राख्ने गर्याएँ। बूढो मरेपछि ती भैसीहरूलाई साहार-सम्भार गर्ने कोही भएन। भैसीहरू जगलमै बल्स थालेपछि भैसीहरूलाई जगली प्रवृत्ति विकासित थयो। अथवाका भए। पाँच तिलालाई जनता भनियो।

केही बर्षपता मी जारीहरू चिरचरका लागि आरक्षबाट निस्केर असापतका छेत्रमा पन्ने गरेका छन्। स्थानीय चालीन्दाहरूका भनुसार, यानको यामा केही प्रतिशत मात्र बाली नदि गर्ने गर्थन् र रसेवाली त सबैसे पाने गर्थन्। यानबाली सबै ठारेमा लाने हुनाले उक्त भाति कम देखिन्च भने रसि बाली कम ठारेमा लाने भएकोले उक्त बालीमा भातिको मात्रा बढी देखिन्च।

तीन चार बर्षपता अनार्को समस्या फैन चिरचरको छ। बयानका बयान अर्थात सोक

प्रपेत्रिय निकूञ्जे र विवाद भएपछि फक्ने गर्दैन्। तर अहिले अर्थात निस्केर बेतमै बतिरहने समेत गरेका छन्। हालै धान काट्दे समयमा ढेतमा अन्त चासिरहको हुनसक्ने डरले स्थानीय दृष्टकहरूले एहिले चको होल्न्हा गर्ने र अतिक्रम धान काट्दे गरेका थिए।

केही भानुनाका भीमान अतिक्रम भियो भानुन्हा २०४७ र २०४८ सालमा रुख बैतीका लागि ८३ हजार रुपियां घण लिएर खेती गरियो। तो विधान लगाइएको उख्य बालीमा अनाले १० मीहिनसम्म थायो। साना किसान विकास अवयोजनाबाट निपोको अर्को ३०,००००- रुपियांको सावा बाज नै गत सालसम्म ६०,००००- रुपियां पुरायो। शातिपूर्ति भिनाहको कुनै दुणो लागेको ह्यैन। कुनै दिन "हटेफेल" होला भने पीर परेको छ।

मुनिस्तरी मधुबनका कृषकहरू इन्द्रबहादुर थापा, भरतकुमार जोगी, भोलामान श्रेष्ठ, महारकुमार श्रेष्ठ, पञ्चप्रसाद दाहाल एक स्वरमा भान्धन- गाउँ खेती, बालु खेतीका लागि २०४१ सालमा कृषि विकास बैचकाट घण लिएर बोरिङ गरेका थियो, तर अन्त बदेलको डाले गाउँ खेती गरेका ह्यैन। बोरिङ विताकाम रहिरहेको छ।

मधुबनमा त अर्ना साँफ परेपछि घर खेतबाटे हिँद्धन- स्थानीय चालीन्दाहरूको अनुभव छ।

मधुबन गा.वि. सल्लाहकार समितिका अध्यक्ष गौरीशंकर राई त आफूले कातिक १५ गाते विहानगारमा प्रधानमन्त्रीको निवासमा प्रधानमन्त्रीलाई भेटेर वारचाने बारे निवेदन दिएको र प्रधानमन्त्रीले यो साल नहुने अर्को साल भाइ छुने आरक्षबाट विवादहरूको बताउँदैन।

अनार्को समस्याकै कारण केही समयअधि यत सेवमा चमका जाम गरिएको र जिल्ला अदालतमा आरक्षका विषय मुद्दाहर दापर गारिएको जानकारी पनि प्राप्त भएको छ।

चालीनाली नाट पाने द्वारले स्थानीय कृषकहरू थाल ठारेहरै नै होल्न्हा गाउँ रातभर जागाम थसे कुरा याँको वासिन्दाहरूका लागि दैनिक कार्यतालिका जस्तो भैसकेको छ।

जनते जानेर केही व्यक्तिको मृत्यु भइसकेको छ भने लोकीसित एक विधायीको खुदा खतम भएको छ।

जनते बाली बाहर नोक्सान त पारेको छ। यसका साथै ढेतमा पसेका अनाहरू धपाइने कममा अनाहरू यात्राहरू थादा पनि चालीनालीको कम भाति भएको द्यैन। केही समयअधि जनते खाएको धानबालीको भाति देते कुरा भएको थियो। त्यसे कममा तरामालीन प्रमुख जिल्ला अतिकारीको अध्यक्षतमा गठित ध्यानदीन समिति समझ गत कातिक महान्तसम्भमा पाँच सम फिलानले निवेदन दिएको छ। लोकी, कुसाला तथा मधुबनका कृषकहरूको भाति को अध्ययन गर्दै १० प्रतिशतदेवि ८० प्रतिशतसम्म भाति भएको पाइएको छ।

पस खेतको समस्याको मूल जरो मानिएको अनाले मुनिस्तरी जिल्लाको चालारी अरक्षका सीमावर्ती गर्ने विकास निर्माताहरू हीरपुर, कुमाहा, अम्बा, लोकी, शिवगञ्ज मधुबन, प्रकाशपुरमा सताएको छ। यस्ता प्रतिशतसम्म भएको पाइएको छ। यस्ता प्रतिशतसम्म भएको पाइएको देखिन्च।

सतागढ नेपाली कांपेसका स्थानीय कार्यकर्ता, मधुबन निवासी नन्दकुमार दत त उत्त

जनसंख्या रहेकोमा २०३८ सालको जनगणनामा कुल १,२२,६२२

जनसंख्या रहेकोमा २०३८ सालको जनगणनामा कुल १,१९,८०५ पुरुषो ।

अहिले सप्तरी जिल्लाको वार्षिक जनसंख्या वृद्धिर र २०४५ प्रतिशत रहेको वृद्धिएको छ ।

निकटवर्ती उद्यारुर जिल्लामा पनि २०२८ सालको जनगणनामा कुल १,१९,८०५ पुरुषो ।

जनसंख्या रहेकोमा २०३८ सालको जनगणनामा कुल १,२२,६२२

पसकारण भारतबाट बसाई रहेको संख्या पनि यहाँ कम हैन । भारत सरकारको नियन्त्रणमा रहेको कोरी बौधिको कामको सिलसिलामा नेपाल पाले कामदारहर विद्युत कामयः

यहाँ चल्न याल्ने गरेको कुरा स्थानीय बासिन्दाहर बताउदैन् ।

स्थानीय वासिन्दाहर भारत-ओंका कारण त्यस स्थानका युवाहर जामको द्वीजीमा

पंजाब, दिल्ली कारिमतारफ लालचन् र त्यसपरी जाने युवाहरको संख्या आधारभन्दा बढी छ ।

काठपातको माग र चरन क्षेत्रको अभाव

कोरी टप्पुका निकटवर्ती जिल्लाहरमा जनसंख्याको चाप बढ्दो छ भने अकोठिर खेती पूर्वाञ्चल तिकास क्षेत्रका कम जाल भएको सीमित बनको पनि अनियन्त्रित फैडानी भएको छ । फैडानीले चाताबरणीप्रथा असन्तुलन त तिक्कना गरेको छ, चारीचरानको अभाव पनि पैदा गरेको छ । चन विभागका तत्कालीन महानिर्देशक इन्द्रियां पापाका अनुसार, गत आम आसपासमा सुनसरीको रामधुनी जाङल, विकारियान, सीनिक बाँध, महोनार, बक्कीरी, घोसपात तथा छराना बनजान्नमा सगाठि रुपले भाई चन परी अनुसार्य चन कटानी गर्ने कार्य भएको खियो भने उद्यारुर जिल्लामा त चन फैडानीकर्ताहरले चन कर्मचारीहर मापि त आकमण गरेका खिए । स्थानीय राजनीतिक कार्यकर्ता नद्दकुमार दस्का अनुसार, कोरी टप्पुको निकटवर्ती जग्नल रामधुनीका रुखहर छातागरी जुनाकताका अर्थ प्रतिशत नेक्सान वीरो । लकडी उठारन सम्झुङ्गी रुद्ध सम्झुङ्गी लाइन लारायो ।

चन विभाग चन प्राप्तिसन्दर्भ प्राप्त बनकारी अनुसार, २०४६ सालको जनजातदोलनदेखि २०५८ असार मासात्तम्मा सुनसरीमा १८०० विधा, सप्तरीमा १५,५३ विधा र उद्यारुरा चर्चा १६ विधा चन बिनारा भएको छ ।

यसरी एकातिर बढी जनसंख्या बढ्दो छ भने अकोठिर कहालिलादो तारीकाले बनको फैडानी भएको छ । सुनसरी र सप्तरीमा बस्तुशाजको संख्या पनि कम हैन । सन् १९८१देखि भा गरिएको कृषि राष्ट्रिय नमूना सर्वेषणवाट सुनसरीमा चार लाख बन्दा बढी प्रयुक्ती भएको (हेनोप्रेस तालिका) बालकारी प्राप्त भएको खियो ।

सुनसरी र सप्तरीमा गाईबत्तु तथा पशुपत्तीको संख्या सन् १९८१/८२ गाईबत्तु (Cattle)

सुनसरी	सप्तरी
१४९९१	१२५५२
४५४८	२११४
५८५०	५७०७
४११०	११०
५४३	३४१
२१८	२३६६४
६१६४३	६४४७
६४७१	६४४७
२१६७	२१६७
२१५६८	२१५६८
२१५६९	२१५६९

कोरी टप्पु बन्यजन्तु आरोका दुई सीमावर्ती जिल्लाहरु हुन्द- कोरी अंचलको सुनसरी र सामाया अंचलको सप्तरी जिल्ला । २०२८ सालको जनगणना अनुसार, सुनसरी जिल्लाको कुल जनसंख्या २२,४२३, ४३४ र घर परीबाटको संख्या ३८,६७९ रहेकोमा एक रामाको अवधिमा अर्थात् २०३८ सालको जनगणना अनुसार, यहाँको कुल जनसंख्या ३,४४, ५१४ र घर परीबाटको संख्या ५८, १८७ पुरुषो । अहिलेसम २०४८ सालको जनगणनाको विस्तृत परिणाम प्राप्त भएको छैन । तर सुनसरी जिल्लाको जनसंख्या वृद्धि र वर्षिक ३०४ प्रतिशत रहेको उल्लेख गरिएको छ ।

यसेतारी सप्तरी जिल्लाको जनसंख्या पनि २०२८ सालको जनगणना अनुसार

हील यस क्षेत्रमा अर्थात् मुनसरी र सत्वरी जिल्हाहरमा पति ने गाइवट्टु छूर भोजर भन्न मनिके खिति छैन । पद्धति योका बासिन्दाहर पहिलेभन्ना अहिले गाइवट्टु पालनमा घेरे कमी आएको बताउद्देश्न । राजनीतिक कार्यकर्ता दत्तको भनाई छ- कहने चाराउने भन्ने डरले गाइवट्टु पालन ने बत्त भएको छ । पहिले घरपिञ्चे १०-१२ गाइवट्टु हुने गोकोमा अहिले एक बौधाइ पति छैन ।

चरिचरत् लेखको अभावको कारण पशुपालनमा कमी आए पति अहिले ने पनि मुनसरी र सत्वरीमा गरी ३-८ लाख गाइवट्टु तथा पशुपक्षी भएको अनुभान गारिन्छ र खासगरी आउसको सीमावर्ती क्षेत्रमा यसको दबाव अन्ततोत्तमा आखसमाप्ति ने पनि रात्रेको छ । फलस्वरूप अघै ढंगले खब काट्दै नकही लिने, घोसपात लिने काम भएको छ । तातिविरात लिकिहिपी आरभाइभन्न पस्ते कम चारी छ । सालमा एक पटक लिनदिने खर छडेरिले स्थानीय बासिन्दाको आवश्यकता पूरा हुन सकेको छैन ।

आख लेखको जासूपास यादव, याए, माझी, बांतर, भोफङ्क, चाम्प, खेची, मुलिम आदि भित्र जनजाति रहेका छैन । साक्षरता रर अति कम रहेको तथा आधिक अवस्था अति कमजोर रहेका यहांका जनताको मुख्य पेशा कृषि, माछा मानै र दूस्रे बेच्ने रहेको छ । कामको खेजीमा यहांका भासिन्दाहर, खासगरी मुनसरी लेखको बासिन्दाहर, भारतको पञ्चाण, दिल्ली आदि भेत्रतर्फ लाग्दून । स्थानीय राजनीतिक कार्यकर्ता नद्दक्षमार दत्तका अनुसार, कामको खेजीमा २००-३०० मात्रे हिल्ली, पालव, करमीर नजाने गाउँ त्रै छैन ।

एक भारी घोस बेचर अथवा एक भारी दाउरा बेचर जीवन धनुषपेहर पति यहां पाइएका छैन ।

आख स्थानमा पूर्व निवार्ष रुपमा गाइवट्टु चराइअएका तथा काठपात, दाउरा, घोस लिनद्दएका स्थानीय बासिन्दाहरमा आख स्थानमाको लगाने लगाएको प्रतिवर्त्यले नकारात्मक असर पन्न स्थानिक नै हो । तर कोरी नदी हुई आरभाइभन्न पस्ते काठ दाउरा चोरी लाने तथा चोरी शुष्कलाका खहहर कटानी गरेर कोरी नदी हुई भारतर्फ लाने गरेका घटाहर यहांका लागि सामाच्य भएका छैन र यसले गाँडा स्थानीय जनता अफ बढी आकोरित छैन । कारण, जातकले यसले चोरी निकासी रोक्न सकेको छैन मनमुक्तो सम्पादा चाही आएर चापाएर ल्याएका काठपात समेत स्थानीय बासिन्दाहर उपभोग गर्न पाउदैनन् ।

राष्ट्रको परम्परागत ऊर्जा छपतको १० प्रतिशत भाग बङ्गले भानेको र एक व्यक्तिका लागि वार्षिक औसत एक घणिटर काठ चाहिने अनुभान गरिएको छ । तर मुनसरीका बासिन्दाहरको काठ उपभोग खिति अथवात च्यून रहेको छी काठपातको अभावमा यहांका चासिन्दाहरले गोबर, पराल, घासपात, पट्टवाको ढाठ आदि मिलाएर स्थानीय "दाउरा" वा गुठाव बनाउने गरेका छैन । र खाता पकाउने लगापतका काममा प्रयोग गर्ने गरेका छैन । यसले गर्दा बेतवारीमा भल्को रुपमा प्रयोग गर्न सीकिने गोबर र प्रयोग गर्न नपाइएको उत्तिहरुको उत्तिहरुले चाप हुने रहेको छैन । अर्थात रहेको छी फलस्वरूप आख स्थानीय बासिन्दाहर तालमेल कायम हुन सकेको छैन । अर्थात मात्रामा निन्म कुराहर काठपातको माग र चरन लेखको अभावका सन्दर्भमा देखा परेका छैन-

क. सीमावर्ती बिल्लाहरमा जनसंख्याको अत्यधिक बढि
ख. भएका सीमित बनजागलको पति कीमिक लिनारा
ग. अत्यधिक संख्यामा गाइवट्टु तथा पशुपत्ती
घ. काठ चोरी निकासी लियन्वन्मा आरखको असफलता तथा

ड. मनमुक्तमा बाढीले चागाई ल्याएक काठपात समेत उपभोग गर्ने नपाउन । गी सम्पर्ण कुराहे काठपातको भाग र चरिचरनको समस्यालाई भन्न चर्काएको छ र आख तथा स्थानीय जनताकीच प्रत्यक्ष परेक विचार जन्माएको छ ।

सीनिक क्रियाकलाप: विवादको अर्को कारण

बन लेख वा आखको सुखाको निमित खाइएका सीनिकहरुको क्रियाकलाप पनि समय-सम्पर्ण विवादको कारण हुने गर्दछ । कोरी टप्प मात्र पति अवधाद रहेको छैन । सत्तरी मिपरा पूर्व गाविस. बढा ४ का नद्दप्राप्त गजुरहरुको अनुभव छ- विगतमा "आमी" ले चुटेर पातीमा इनाउने जस्तो काम पति गारेयो । तर अहिले त्यो नियन्त्रणमा छ ।

परिचम कुसाना गाविस. का अध्यक्ष नेपाली कांगोसका स्थानीय नेता रायमुन्द्र लिहिको भनाई छ- लेनाका जबानबाट खेलीबेटीमार्पि हातपात गर्ने समेत काम भएको छ । जापानाची कुरो गर्ने, कुट्टिपट गर्ने, वोटहरु लहातपात गर्ने भइहल्न्छ । यस्ता कामहरु सब कमाउँदूरमार्पि भर पर्दछ । तर अहिले पहिले जस्तो लम्हार पछार गर्ने काम भएको छैन । श्री प्रकाश मा.वि. प्रकाशपुराका शिक्षक खोल्ह खिमिरेको अनुभव अफ तीतो छ । श्री खिमिरेको भनाइ छ- घोस काट्दै लोभमा गारेने आझाई भस्ता कुट्टिपट, मनपरी गर्ने गरेको छ । चार वर्ष बीघि घोस लिन ग्राकहल्लाई जीकीमा लाग्न चुटेपछि भएको विवादमा सीनिक जबानहरुले हाटियामा गाइ गेनेड पहकाउने घम्की समेत दिएका खिए । तर खाल खानीय जबानहरुले हाटियामा गाइ गेनेड पहकाउने घम्की समेत दिएका खिए । तर खाल खानीय युवकहरुले खोसे ।

पहिलिर उलोख्य कुरो के छ खो कोशी टप्प चन्चन्तु आखको पूर्वितर चारबद्य तथा परिचमितर चारबद्य सीनिक पोष्ट रहेका छैन ।

यसरी स्थानीय जनता र सीनिक बीच हुने फडप पति विवादको कारण चोको छ । तर पनि, खासगरी मुनसरी लेखको बासिन्दाहर, सीनिकहरुको उपस्थितिको कारण अहिले चोरी डक्की रात्यपाप: भएको, पहिले-पहिले सीमापारिबाट समेत आएर आकमण गर्ने गरेको र हाल चोरी हुकेती भए पति र जमार्गर्नको राखिएतर्फ भाग हुने रहेको बताउदैन । समग्रमा यहांका स्थानीय चासिन्दाहरका लागि सेताको उत्तिहरुले लाग्ने रहेको छैन । तर समस्या भने रहेको छ ।

साल्ला भारेर जिवीकोपार्जन गर्नेहरका लागि पति सम्म्या

स्थानीय व्यक्तिहरुसाको कुराकानीबाट सत्तरीतर्फ बेचिका २५-३० परिचार, ओद्रालाका ५-६ परिचार, कमलपुरका २०-२५ परिचार, पर्याका करीब ५० परिचार तथा जगतपुरका १५-२० परिचारको जीविकाको मुख्य आधार नै माछा मानै रहेको थाल भएको छ । आखमा माछा मानै लगाइएको रोकबाट गी परिचारहरुको जीविकाको आधारमा नै आधार पुगेको छ । अतिरिक्त मीनिवारिषदका बनमन्ती फलमाय खनालको यस

लोकों स्थलगत भूमण पर्वि आहिले लगभग एक सय परिवारलाई माछा मार्न दिलेको च तर समस्या भने, अफ मुलिकएको बैन ।

जंगली हातीको समस्या

पस क्षेत्रका वासिन्याले अन्य समस्यातरका अंतरिक्त जंगली हातीको समस्या पनि खोल्नु परेको च । २०४७ चैतसम्मा गणेश नाम गरिएको हातीले दिएको दुःख यहाँका स्थानीय वासिन्याहरुले भोगोका खिए । विभिन्न अपात्यारिला कारणहरुका नायक गणेशले छाता दुःख नदिएको कुरा स्थानीय वासिन्याहरु ने बताउन्थन् । २०४७ चैतमा गणेश हातीको मृत्यु घोषे । मनिच्छ, गणेश हाती त्यस खेतमा रहन्वेल अन्य कुनै पनि जंगली हातीले त्यस खेतमा आएर दुःख दिने जांट गरेन ।

तर गत असोजेविं तीनवटा जंगली हातीको कारण स्थानीय वासिन्याको निन्दा हराम हुन थालेको च । कसेको विचारमा ती हातीहरु आसामनाट अपेक्षा हुन भने कसेको विचारमा फूटानबाट । तर त्यसको विटान अझै हुन सकेको बैन । कोरी टप्प वन्यजन्म आसामको हातीसारामा रहेका डोइहरूको गान्धी सुखदै आएका ती जंगली हातीहरुले गत कारिक मसान्तसम्मा फतेपुरमा ररु, पर्यामा ७१ तथा कुसाहामा सात घर भत्काइसकेका बैन ।

२०३७ सालदोब्बि कुसाहामा रहेको हातीसार घासको अभावको कारण २०४५ सालमा सप्तरी जिल्लाको फतेपुरमा सारिएको खियो । तर जंगली हातीको समस्या असोज रे गते गुरु यो । त्यो दिन राती तीनवटा जंगली हाती फतेपुर हातीसारमा युगो । हो-हल्ला भएपछि हातीहरु भान त भाने तर त्यही दिनदेविं हातीहरु आउने कम गुरु यो । स्थानीय वासिन्याहरुको जंगलीनाली नोक्सान गर्न घरहरु भाकाउने थाले । फलस्वरूप आकोशित स्थानीय वासिन्याहरुले हातीसार फतेपुरमा राज्ञे कुराको विरोध गरे । अन्ततः हातीसार सप्तरीके पर्यामा आसामको जातानिवास सारियो । त्यहीं पनि जाला हातीहरु आपुगेर दिनभर आरसामेन जुन्ने र सोंक चार पांच बजे निस्केर चालीनाली सब्बाप पाने, घरहरु भाकाउन थाले । कातिक १८ नदिवेवि २६ गतेसम्मा जंगली हातीले मुखिया, भाजुगी खिया, रम्बनी चौपटी, बंगलाल बाल्य, बिन्दा तरदार लगायतका गरी ११ घर भत्काइदृकुा साथै अनबाली समेत नष्ट पार्न्यो । पर्यामिस्त मैनिक पोट्टमा कार्यात जैनिक जबानका घरहरुमा आक्रमण गर्दा नी दग्ग हातीहरु फापर समेत गारियो । तर त्यहोकै सैनिक अधिकारीले भने औं “हातीको लागि त्यो बढाई जस्तो” मान यो ।

बन्ततः हाती त्यहाँबाट अन्यन सानुपर्ने, नसारिएको खण्डमा हातीसारका कम्बारीहल्लाई समेत माटिले बच्चाई सल्काइदिने घम्मी दिएपछि र हातीको समस्या बुझ पर्यामी पोट्टमा सरसाप अधिकतरलाई समेत घेराउ गोपिण्यि हातीसार कुसाहा सारियो । त्यहीं पनि जंगली हातीले छाडेन । त्यहीं त काएँ एकै रातमा सात घर भत्काइयो । भएका तीनवटा घोरालू कामको खोजमा विदेश पसोपाइ एकै बैतिरहेकी करीब ७० वर्षकी रोमांडी भाजुनीको घर पुरे भट्टाकाइयो भने हातीले घरको पातो भरकाउन पालेपछि जातिएर भागोकी करीब ६० वर्षकी दुमदिदी सरदारको लडेर ढाढ र घोटीमा चाट समेत लायो ।

आसाम कासीहल्लाई त्यसपछि आरक्षमन सार्न लोंदा रात वास वसेकै ठारुंमा जंगली हाती फैन पुरेर हातीहल्लाई चलाउन समेत दिन । गी पीताहरु लेखन्वेलसम्मा जंगली हातीलाई नियन्त्रण गर्न काठमाडौंचाट “डार्ट” टोली ग्रामकोको च । तर ती तीन जंगली हातीमध्ये बढी विनाश गर्न दूलो चाहिं हातीलाई नियन्त्रण गर्न सकिनेमा कमे मात्र आगा गरिएको च ।

फार गोरिएमा पनि बाँझे समावना अस्यन्त कम रहेको कुरा सम्बन्धित अधिकारीहरु बताउदछन् । पर्यामी आसामा राष्ट्रियको हातीसारमा राष्ट्रियका डोइहरूको गान्धी सुखदै आइपुराने जंगली हातीहरु पनि पस आसामका निन्दि समस्या वा विवादको कारण भएको च ।

आरथभित्र जगा

सप्तरी क्षेत्र नं. १ बाट प्रतिनिधि समाका सदस्य धानिएका नेकपा (एमाले) का नीतालाल चौपरीका अनुसार, आसामको भेज वितानको कम्मा अधिगण गोरिएका जगाहरुको अझै पनि मुख्यमा पाइएको बैन । अझै पनि तिरो तिरिहेकाहरु सप्तरीमा बैन । गत सालसम्म तिनीहरुले खेतीपाती गोरिआएकोमा पसपालिदेवि रोक्का गोरिएको च ।

श्री चौपरीका अनुसार, मुख्यमा पनि नमार्जने त्या आफ पनि जगापात्री युनि भएका र तिरो तिरिहेकाहरुमा कमलपूर, ओदोहात, घोषनपुर, निपापूर, जगतपुर तथा बदगम्बा गा.वि.स. का वासिन्याहरु बैन ।

श्री ५ को

गर्दछन् । साथै जीधिकारीहरुको ठर्क के पनि चु भने “आसामको परिचयी भेज सप्तरीका वासिन्याहरुमध्ये कतिले कोरी प्रोजेक्टबाट मुख्यमा पाइसकेका ब्यां । कथं कसेले मुख्यमा नपाएका भा० मुख्यमा दिने कम श्री ५ को सरकारको हो, आसामको होइन । श्री ५ को सरकारमात्रि युहा शल्यपूर्व ।”

तर के जैति जगा अधिगणनमा पन्यो, क-कसलाई मुख्यमा दिइयो र क-कसलाई दिइएन, त्यको तथ्यांक उपलब्ध हुन सकेन ।

पर्यामी एकातिर भालपेत तिरिहिँदै पनि जगा उपभोग गर्न नपार्नु अधिगण गारिएका जालाको मुख्यमा नमार्जन र मुख्यमा दिने भासिलामा आसामका बर्तमान घिकारीहरुको नकारात्मक घारणाले आरस तथा स्थानीय जनताबीचको अन्तरसम्बन्धमा घासिलोपन ल्याएको च ।

आसामका समस्याहरु यतीमे मान सीमित बैन । कार्यकुशलताको अभाव, पालना गरिन्पर्ने कर्तव्यप्रति देखाइएको लापरवाही, घेटोको अभाव लागायतका कारणहरुले पनि अन्य पृष्ठ समस्याहरु जिर्जना गरेको च वा आगामी दिनहरुमा जिर्जना गर्न निरिचत च । यसबाट आगामी पृष्ठहरुमा उल्लेख गरिने च ।

कोशी टप्पु बन्यजन्तु आरक्षः समस्या उत्पत्ति

हुनाका कारणहरु

कोशी टप्पु बन्यजन्तु आरक्ष तथा आसपासको अध्ययनबाट हाल पहाँ जे जाते समस्या देविएका छन् अपवा जे जाते कृपाहरु समस्याको रूपमा प्रस्तुत भएका छन् त्यसलाई हेर्न समस्याको स्थिति अर्ने विकाराल हुनुपर्ने सहजै अनुभाव गर्ने सकिन्दै। तर कठिप्प समस्यालाई आरक्षले समस्याको रूपमा निलएको वा लिन नचाहेको वा लिन नसकेको देखा परेको छ।

अन्तिम बढी दुख दिएको भैं तुनसरीको कुसाहा, जैकी, मधुवन, शीरुर हेरिपुर, प्रकाशपुर र फोकाल रहेका छन्। करिब १० प्रतिशत ब्यक्ति तालार रहेको यस भेडा काम चासिन्दाहरुमा चेताको अभाव तथा डर-जास्ता बुचिएको मनस्थितिको कारण त्यतिको चर्को विरोध हुनसकेको छैन, जित परिचम सीमावर्ती जिल्ला सदारीमा हातीले गर्दै उत्तन भएको विषयो। फलस्वरूप १०-१५ वर्ष अधिको विवरण त्यहाँका स्थानीय चासिन्दाहरुले अनाको समस्या खोदै आएका छन्।

चरिचरनको अभाव, हिँडलमा प्रतिबन्ध, जेलमाजमा सेनिकहरुलाई हुने उच्चवर्हर त हैदैध, त्यसलाईक नै पनि अन्य विविध कारणहरुले यहाँको समस्यामा आगोमा छौं पने काम भएको छ। मूल समस्याको रूपमा लिङ्गएको भारक्षबाट भर्ना चाहिर निल्क्ने र चालीनाली छाइदिने गान्का पनि कारणहरु रहेका छन्।

जांलमा छाइडिएका गाईभैसी

राईद्वय निकूञ्ज तथा बन्यजन्तु संख्यण विभागका निर्देशक डा. सनत तुलोलका अनुसार, कोशी टप्पु बन्यजन्तु आरक्षमा पाल्नु करीब दुई हजार भैं र करिब पाँच हजार गाई रहेका छन्। आरक्ष अधिकारीहरु तथा स्थानीय चासिन्दाहरुको कूराकानीबाट जानकारी प्राप्त भए, अनुसार, आरक्षमा छाइडिएका गाईभैसीहरु रुख यादव (झन्पुरी, सप्तरी), देवानारायण यादव (लोकी), अनुरुद्ध माडल सपुर यादव आदिका रहेका छन्। ती गाईभैसीहरु अर्थ जांनी अवस्थामा पुगिसकेका छन्। आफ्ना मालिकको बाचवालाई चिन्हन भने जर मानिसहरु रहेमा भास्टन पनि बेर मान्देनन्।

आरक्षमा घाइडिएका ती गाईभैसीले त्यहाँका घोस्पत बाजु स्वभाविकै हो। चाहिर निल्क्ने "अर्ना" हरमा तीन चौथाई भन्दा बढी जांनी स्वभाव धारण गरिसकेका भैसीहरु पनि रहेको कुरा स्थानीय चासिन्दाहरुको भनाइ छ। आरक्षमा अधिकारीहरु गती चालीनाली भिगानेमा तप्ता भैसीहरु रहेको कुरा स्थीकार गर्दैनन्।

यसै कोशी चांडिको उत्तरांक तथा आरक्षको दीक्षिणांकको करिब एक सय वर्ग किलोमिटर भैन्दालको डुबान क्षेत्र भारत सरकारको अधिनमा रहेको छ। कोशी समकाता अन्तर्गत भारतीय अधिकार लेप्चमा रहन पुगेको उक्त क्षेत्रमा भारतीय भू-भागबाट तथा नेपालबाट समेत गाईबस्तु चराउन लाने काम भएको बढी छ। आरक्ष सीमा चाहिर गोठ बनाएर बस्ते

४ गाईबस्तुमध्ये चराउन लाने गरेको पनि जानकारी प्राप्त भएको छ।

का.म. संरक्षण अधिकृत दीपक गतीलाका अनुसार क्रमसिद्धबाट जन्मेका पाठा-पाठी संकलन गर्ने जगलमा छाइडिएका भैसीका मालिकहरु ५०-१०० जनाको जट्यासहित भौम-प्रसोजित जाल पसे गर्दछन् र त्यसेबेला अर्नाहरु सबैभन्दा बढी चाहिर निस्कार्द्दन।

तत्वार्थ : लेखक

आरक्षको परिवर्षमा छर्दः गाईबस्तु आरक्ष भित्र
एकातिर स्थिति यस्तो छ भने अर्कातिर, पाल्नु जनावरसंगमो संसारको कारण

आरक्षलाई नाम्नलग्नपत अन्य रोगहरु लागेको आरामका गरिएको छ।

आरक्ष सीमा र तारबारको क्षति

कोशी टप्पु बन्यजन्तु आरक्षमा चार दिशामध्ये पूर्वतर्फ यात्र तार वार लगाइएको छ। परिचमतर्फ बदगम्बदेखि पर्यासीसम्म कोशी नदी नियन्त्रण गर्न बनाइएको बाँध तै पर्यासीको रूपमा रहेको छ। लगामा १७ किलोमिटर लामो परिचम छुण्डको पत्थरिदेखि तिमानाको रूपमा रहेको छ। लगामा १७ किलोमिटर लामो तिमाना छुट्याउने कैनै बैगानीक आधार रहेको छैन। कमलपुर लेन्त्रित त गत सालसम्म आरक्षमा जागा भिन्नाकै ठारंगा पनि छेतीपाती भूमरहेको विषयो। सम्भवतः स्थानिको भैसीहरुको अभावके कारण गत चर्चको अन्त्यतिर केही भूतपूर्व सीनकहरु आएर कमलपुर गासपासमा आपसमा कित्ताकाट समेत गार बस्त यालेका विषय। पर्याप्त वैशाखमा सेनाको सहायताबाट त्यसीति बस्त आएकालाई हटाइएको विषयो।

आरक्षको उत्तरी र दक्षिणी सीमा भैत्रहरुमा पनि कैनै चार लगाइएको छैन। यसले गर्दै लेला-बेला आरक्षमा भू-भागम अतिक्रमण हुने गरेको छ। पर्याप्त वैशाखमा भैसीहरुको सीमा छुल्ला रहेको छ भने पूर्वतर चारिएको तार पनि करीब दुई सय स्थानमा भिगारिएको छ। बाइलडल्याङ्ग रिसर्च नेपाल प्रोग्राम अन्तर्गत सद

१९८७ मा गरिएको एक स्थलगत अध्ययनबाट त्यसबेला ने १७ किलोमीटरको दूरीमा १५४ ठाँडमा चार विकारिएको तथा १५-८ प्रतिशत लाति स्थानीय बासिन्दाले गरेको निम्नोल निकालिएको खोयो । अहिले २-३ वर्षमा चार विगारे कम अम बढेको कुरा आरसका कर्मचारीहरु तथा स्थानीय जनताबाट याहा भएको छ । तारबारका लागि प्रयोगामा ल्याइप्रका काठलु पनि हराउने गरेकालाई । विक्रीका लागि ती काठहरु उठाइने गरेको बताइन्छ ।

एकातिर तारबार विगारे कम जारी ने छ भने अर्कोतिर तारबार मर्मतका लागि आउने रकम अत्यन्त कम रहेको गुनासी आरसका अधिकारीहरुको छ । गत वर्ष मर्मत छर्च बढाएर ६, २००००-२०००००-२००००००-२०००००० रुपैयां गराइएको तथा यस वर्ष अफससम्म पाल्स नभएको कुरा पाहा भएको छ । तर यसरी पाल्स रकमको भनि पूर्व सुदूरपाल्स नहुने गरेको गुनासी आरसके कर्मचारीहरुले गरेका छन् । एक दशक अधिक आरसमा ३०-३५ लाख रुपै गरी तारबार गर्न लगाइएको तर आफै १२-१३ लाख रुपैयोंको हिताब फल्ख्योट भइ तसकेको पनि राष्ट्रिय निकाल तथा बन्यजन्तु आरस विभागका एक वरीष्ठ अधिकारीबाट याहा भएको छ ।

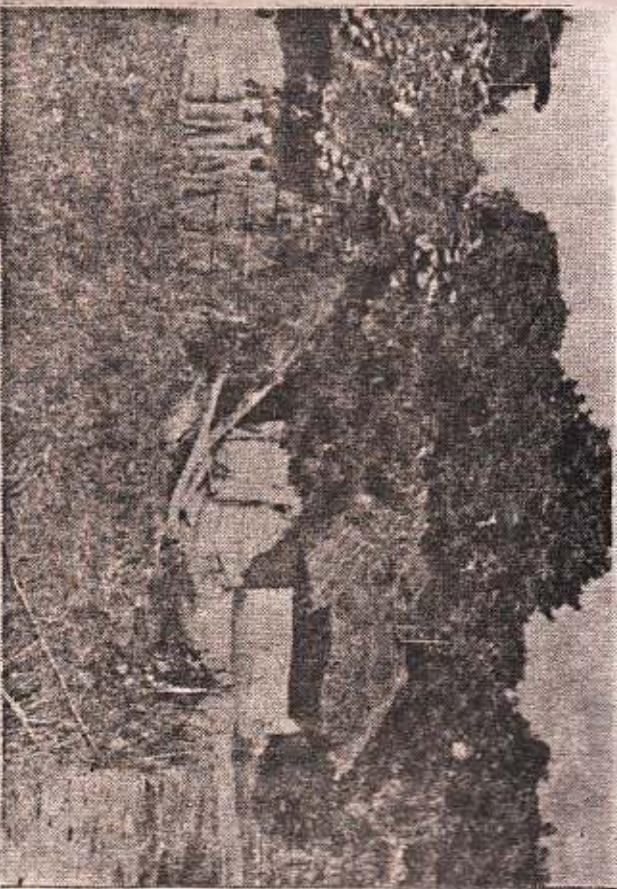
कमजोर तारबार र त्यसमाधि पनि लगभग दुई सप्त घण्टामा भएको भासिले जंगली जगावरहरु निस्कन चाटो खुला गरेको छ ।

गणनाको अभाव

विनुतप्राप्ति: स्थितिमा रहेको अर्नाको संख्या र वृद्धिको घोषित उद्देश्यसित डेढ दशक अधिक स्थापित कोशी टप्पुमा के-किति अनाहार छन् त्यसको बैज्ञानिक छोर, अनुसन्धान र गणना हुन सकेको छैन । सन् १९७५ मा प्रिसकोर स्वयं सेवकहरेले अध्ययन गरेर १५ अनाहार रहेको जानकारी दिएकोसम्म थाहा भएको छ । त्यसम्मा अधिक वा पछि त्यस्ता अध्ययनहरु भएका छैन । यसले गर्न आरसमित के कस्ता जीवजन्तुहरु खाए, तिनीहरुको संख्या अनाहार रहेको छैन । जीवजन्तुहरुको संख्यमा बढीभन्ना बढी जानकारी प्राप्त नगरी तिनीहरुको व्यवस्थापनको विचार गर्नु गुरुत्वात् थाहा हुन जान्छ । अनाके संख्यमा त्यसको उचित व्यवस्था गर्न, तिनीहरुका लागि आहार पार्श्व छ, खेन, बस्ने गर्न छ, खेन आदिकारे विचार गर्नु पूर्व अर्नाको संख्या थाहा हुन जारी हुन्छ ।

अतिक्रमणको समस्या

हिमाली राष्ट्रिय निकूञ्जहरुमा जानिसहरुको बसोबास रहेको पाइ एवं पनि तराई ज्येष्ठमा राष्ट्रिय निकूञ्ज तथा आरसहरुमा त्यो समस्या नभएको बताइन्छ । तर कोशी टप्पु बन्यजन्तु आरसमा जानिसहरुको बसोबास एक प्रकारले सामान्य बहारी भएको छ । आरसको परिचमी जीवनियत भएकदा, जगतपुर र पर्वतीमा यसरी बसोबास गर्नेहरुको ठीक संख्या पता नलागे पनि करीब ५०० घर खडा छन् । आरसको सीमा जानिएको बोधावाट करीब ३०० मिटर पिचासम्म जेती गर्न गरिएको छ । हारिवतरमा जन्मेका ४४ वर्षीय झुटार गुरुष्या २५ वर्षीय जगतपुरमा बस्न यालेका हुन् । यसरी ३०-३५ वर्षदेखि र ३५-४० वर्ष अधिकदेखि बस्न यालेकाहरुको सच्चा कफनकदा जगतपुर र पत्थरीमा बद्दो छ । उगीह त्यही (आरसमित) नै खेतीपाती गर्दैन, गाईबस्तु चराउँदैन । सुकूनबासीका रूपमा बस्न यालेका यिनीहरुले जन्माको कागजात द्यैन । बेला-बेलामा हट्ट भीतिच्छ । तर "कही जाने ?" मनोहरी छाको प्रश्न छ । आरसको यसे बहाइको कमलपुर जीवका जातिन्द्रिय जगाको पूर्ण बोकेर बसेका छन् । जग्गा आरसमित परेको छ । तर मुख्याल्ला पाइएको छैन । यस सालदेखि त बाली लाजन पनि रोक लगाइएको छ ।

तत्त्वारीको जनकस्ता : आरस खेत बसावास -

तत्त्वारी : लेखक

आरस व्यवस्थापनले यी मामिलाहरुमा एक प्रकारले आँखा खिल्ले बसेकोले अहिले त्यति बचों समस्या आइप्रोको छैन । तर खोलि पिने व्यक्तिहरुलाई जाठाउन पर्दा आरसको लागि महामार दुने प्रक्रिया छ ।

बाढी र कोशीको प्रबाह

सम्प-सम्पर्य कोशी नदीमा आउने बाढी र कोशी नदीको मार्गमा हुने परिवर्तन पनि समस्याका कारणहरूमध्ये एक हुने गरेको छ । आरस अधिकारीहरुका अनुसार, २०४५ सालमा आरसको बाढीले आरसलाई ज्यादै नदारो असर पारेको खोयो । बन्यजन्तुको बासस्थल र बन्यजन्तुलाई नै पनि नदारो असर पारेको खोयो । आरसको करीब-करीब सबै भू-भाग जलमान भएको खोयो । बन्यजन्तुहरु ज्यानको सुरक्षाको लागि पनि त्यहावाट निस्कन बाट्य भएका खोये । सान्तरीबाट प्रतिनिधित्व गर्ने सासद प्राकृतिक स्रोत कमिटीका सदस्य हीरालाल चौधरी तथा स्थानीय पिपराका नदप्रसाद गजुरेलका अनुसार, २०४४ सालमा कोशीमा बाढी आजेदा आरसबाट एक हजार जाति मा निस्केका खोये । तिनीहरुलाई स्थानीय बासिन्दाहरुले मारेर थाए । अर्नाहरु पनि स्थानीय जबुको लेत वा धानबालीतर आश्रम लिन पुगेका खोये ।

बाढीको कारण आरसमितको बातावरणमा असल्लुल आउने गरेको छ भने नदीले बाटो फेर्दा पानी बाने बोतको स्वापात सब नष्ट हुने र पहिले नदीको बाटो रहेको ठारे पनि केही वर्ष सुखा रहने गरेको छ । कोशीले आफ्नो बाटो फेरेपछि पाकको उत्तरपूर्व छाड्हमा रहेको बगाल पूर्ण भएको खोयो । आरसमित घोसे मेदामा बालुवा जम्मा हुने कम जारी छ । २००८ पूर्व कोरी परिचमतर्काबाट बरन यालेकोमा अहिले पूर्वतर्क बरन यालेको छ ।

पहिले आरक्षको बंधमा सेना र आरक्षका कर्मचारीहरूने पार्वत गर्ती लगाउने गरेकोमा आहिले एक-इदै चर्पता गर्तीमा हिँडेकाहरू ने देखिन ध्याहेको र त्यसले गर्दा पनि आरक्षको शिति निँगदे गएको कुरा स्थानीय चासिन्दा र आरक्षके कर्मचारीहरू बताउदैछन्। आरक्षको निँगदे शिति निँगदे चन्यजन्तुहरू आरक्षबाट चाहिर निस्क्ने कम बढ्न जाने हुन्च। आरक्षको पूर्व तथा परिचमी सिमानाहरूको सम्माइ करीब १५-१७ किलोमिटर रहेको र १७ किलोमिटरको दूरीमा चारबटा सैनिक बोट (प्रत्येक सैनिक बोट पोस्टलाई ४.२५ किलोमिटर दौज) रहेको सन्दर्भमा पूर्विकर्फो तार बार बिगारिनु आफैमा अनीठे कुरा भएको छ।

जनसम्पर्कको अभाव

चालारी केही महीनायता पार्क अधिकारीहरू र स्थानीय चासिन्दाबीचको समर्क करीब पार्वत रहेको पार्वतको छ। आरक्षका चर्तमान का.मु. संरक्षण अधिकृत दीपक तारीलाई स्थानीय वासिन्दाले अनीले दुःख दिएको मामिलामा लेजन वाय्य तुल्याइप्रको घटना आदिको कारण सम्भवतः अधिकृत काणीन्द खोरेलाई राजीनामा लेजन वाय्य तुल्याइप्रको घटना आदिको कारण सम्भवतः चर्तमान सरक्षण अधिकृत भासितकृत छन्। यही जनसम्पर्कको अधिकृत आधार बनाएर स्थानीय नेता भनाउदै एक-इदै व्याकिले अनुचित लाप्त लिने सोत गरेका छन्।

जनसम्पर्कको अभ्यासको कारण संरक्षण अधिकृत र आरक्षप्रति ने स्थानीय जनताको धारणा सकारात्मक रहेको छैन। त्यसमाइय चर्तमान सरक्षण अधिकृतमा "चन्यजन्तुले ने जातक भन्दाएप्ला पनि आरक्ष नहिरको चासिन्दा भए त्यसको बिन्देवार प्रमुख जिल्ला अधिकारी" भन्ने प्रवृति रहेको र अर्थात् बैदेश, जाङली हाती वा अन्य कुनै कुराले दुःख दिए प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई देखाउने प्रवृत्तिले अफ नकारात्मक असर पारेको छ।

सेना र आरक्ष कर्मचारीबीच सम्बन्धको अभाव

नो दिनको बासाइमा यस पीकिकारले सेना र आरक्षका कर्मचारीहरूबीच जुन सम्बन्ध कापाम हुन् पार्यो, त्यो नभएको महसूस गर्यो।

काजमा अधिकारी

रामेश्वर निकॉन्ज तथा चन्यजन्तु आरक्ष चासिनाका विरेच अधिकारीका अनुसार, कोरी टर्पुमा अहिलेसम्म जीजिना चाईन चाईन एक बात करारण भने होइन। यसले गादो चाहेनको काम गर्ने मनसियति नै रहन्न।

विभागीय छलफलमा तस्तम्भबीच प्रश्न प्रेषिटक उठाइसकिएको पनि ती अधिकारीको भानाइ रहेको छ। तर अन्य एक अधिकृतका अनुसार, आरक्षको काममा असर पार्ने चिमिन चाराहस्तम्भबीच काममा पठाउनु पनि एक रहे पनि ताही नै मूल र एक मात्र कारण भने होइन। सम्प्रगमा हेदा कोरी टर्पु चन्यजन्तु आरक्षको समस्या र समस्या सिर्जनाका विविध कारणहरू देखिएका छन्।

समस्या समाधानार्थ प्रस्तावित कार्यक्रम तथा स्थानीय चासिन्दाको चाहना

कोरी टर्पु चन्यजन्तु आरक्ष, आरक्षका समस्याहरू र आरक्षबाट उत्पन्न समस्याका सम्बन्धमा जिल्लामा सोञ्जुपर्ने आवश्यकता महसूस गरिएन। स्थानीय जुद्दिनीविहरको भनाइमा बन्दूक देखाएर स्थापन गरिएको आज एक दशकम्त्या बढी अवधिसम्म बन्दूकको भर्मा चल्दो। यस अवधिमा आरक्षबाट कैमोले अनुकूल लाभमत्तेले लिए। जापानी भिलेमतोबाट आत्मिये कैमो लहर्न पनि सधाप पारिए। भासीको अनुपातमा नगाय भइहरू मात्र चलाइए। अहिले राजनीतिक परिवर्तनका साथ बिरोधको स्वर चार्किन यालोको छ। भाट राजनीतिका लागी भए पनि केही राजनीतिक कार्यकारीहरूले पतलाई बिरोधको आधार बनाएका छन्। हिजोसम्म सेना र सरकारको आडामा निर्विज्ञ सुतिलेको राइदूप निकूञ्ज तथा चन्यजन्तु सरक्षण चिमागा भए पुराएर उठन वाय्य भएको छ।

जाने मात्र कोरी टर्पु चन्यजन्तु आरक्ष आसपास अनीले चिमारोको धानबाटीको भनिपूर्ति दिने कुरा स्थानीय वासिन्दाहरूलाई चालाइप्रको छ। तर भनिपूर्ति दिने कुराको भी पीतिहार लेखियुन्नेल केन्द्रीय सरकार कुनै निर्णय गरिएको छैन। तरकालानि प्रमुख जिल्ला अधिकारी अध्यक्ष, वाहेन साहिच तथा सदस्यहरू नेपाली कार्यकारीहरू रहेको उक्त चमितिको गठन प्रक्रिया र समितिकै कामहरू प्रति अन्य राजनीतिक दलहरू तेकपा (एमाले), राइदूप ज्ञातन चारी (चन्द) तथा सदस्यहरू पर्टीका स्थानीय कार्यकारीहरू कम्पश: सोने याद, जलाजहान असारी तथा हस्तिकमुन साहुले बिरोध बनाएका छन्।

भनिपूर्ति दिने औपचारिक निर्णय नै नमई गठन गरिएको उक्त कमिटीप्रति सुनसरी जिल्लाका नयाँ प्रमुख जिल्ला अधिकारीको प्रतिक्रिया कस्तो छ भान्ने कुरा जिल्ला अधिकारीहरूको सरचाको अलमलले गर्दा हुन सकेको हैन।

राजनीतिक दबावको कारण लिइएको उक्त निर्णय राइदूप निकूञ्ज र चन्यजन्तु संरक्षण चिमागको लागि आत्मघाती रहेको छ। कोरी टर्पुमा दिने भनिपूर्ति भी ५ को सरकारका निर्मित नै ठूलो भार हुने निरिचित छ। तर कातिक चासात्सम्ममा मात्र करीब पाँच सय व्यक्तिले भनिपूर्तिका लागि निवेदन दिएका थिए। दिनको २०-२५ निवेदन आउने कम चालियेल चारी नै चिमो। भनिपूर्तिको स्थलगत अध्ययन गर्ने जिल्ला कार्यालयका अधिन गंगाप्रसाद यादवका भानाइमा सुनसरीतर करीब एकसय विधा चालामा भनाले भासी पुनाएको छ। प्रति करिठा र ५००- दिने हो भत पनि रु ८००,०००- भनिपूर्ति दिनप्रते हुन्च।

पसमा अन्य चालियरको नेवसानी समावेश गरिएको छैन। चालीनाली नेवसानी गरेकै आपारमा भनिपूर्ति दिने हो भने चर्चाको तीनप्रतक भनिपूर्ति दिनप्रते हुन्च र त्यो पनि कैति चर्चामा लागि निरिचित छैन। उता सर्वत्र जिल्लाका चासिन्दाहरू पनि बदलाले गरेको भासीको हर्जाना यात गर्ने तरस्तरमा लागेका छन्।

कोशी टप्पा भौतिकी दिनांक अन्य राष्ट्रिय निवृत्त तथा आरम्भिका परि
भौतिकी दिनांक हुए हैं । एक अनुमान अनुसार, वित्तवान राष्ट्रिय निकृच्छा का वन्यजन्महल
परों को हानी नोकरी को भौतिकी दिनांक हो भने बैरी कर्डों को भौतिकी दिनांक हुए ।

वन्यजन्म को समस्यावाट जोगाउन कोशी टप्पा सोलार फैसिंग गर्ने या समान्य
फैसिंग गरेर कटका मान दिनेखाले करेन्ट थाइने भनेचारा भइरहोको कुरा विभागका
पठनिरेशक ढा. सात दुर्गलाले बताउन भएको थ ।

विभागका विषय इकोलिजिस्ट डा. तीर्थमान मात्सेका अनुसार, जापानको एउटा मंसा
एक वर्ष अधिदेवि नेपालको राष्ट्रिय निवृत्त तथा वन्यजन्म आरम्भहरूमा निष्पुणक एक संघ
किनामिटर सोलार फैसिंग गरिदिने, पाँच वर्षसम्म भासेले मानेत सम्भार गर्ने र जनरातिलाई
ममेत तालीम दिने उत्सुकता देखाएर बढ़को थे । तर पाँच वर्षदेखि त्यसलाई कापम नै राजन
सकिने हो वा होइन भन्ने अलमलाई अझै त्यसतर्फ निर्णय गर्न सकिएको थ ।

सोलार फैसिंगको कुरा भिन्नोमा कोशी टप्पुलाई प्राप्तिकर्ता दिइने भएको थ । यस
बाहेकका धप उपायका रूपमा आरक्षमिति धान, मके, उच्चको बाली लगाउने हो कि भन्ने पनि
सोलाई भइरहोको थ ।

स्थानीय जनता के चाहन्छन् ?

तर यी सब कुराहरूमा स्थानीय जनताको चाहना, जगीहरूको धारणा तुड्ने प्रयत्न
गरिएको पाइयन । कुमाह, लोकी, हरिपुर, मध्यपश्चिम तथा प्रकाशपुरका गरी करीब तुइ सब
ब्यक्तिहरूको कुराकानीमा ८० प्रतिशम्भवा बढीले भौतिकीभित्रा पनि वन्यजन्म द्वितीय नसम्मे गरी
बार बानाउनुपर्नेमा जोहू देखेका थेर । वन्यजन्म नीनिक्कने गरी वर्षाले लगाउने हो भने तुइ-चार
हिन अमदान गर्न पनि धैरेत सहभाति जगाएका थन ।

सुनसरी र सप्तरीका वासिन्दाहरूसँगको कुराकानीमा विडएका प्रमुख सुभावहरू निम्नानुसार छन्-

१. मानकृन्ज (कोशी टप्पा वन्यजन्म आरक्षको स्थानीय प्रचलित नाम) ले अहिले जैति ठार
ओगाटेको ल्यात राज बरसी द्वैन ।
२. आरक्षलाई पर्व- परिचमित्रिवाट काटेर जतरमा चुरे शृंखलामा पर्न उदयपुर बिलाको
बेलकासम वितार गर्ने ।
३. दरा सालदेखि समस्या भोगदै आएकाहरूलाई यो एक साल भौतिकी नदिरेमा बासे मर्का
नपर्ने, तर वन्यजन्म नीनिक्कने गरी तटकाल बाट बार्नपर्ने । सम्भव भएमा चार किट चौहा
कोटिङ गर्ने ।
४. धेरा बलियो भयो भने भौतिकी चाहिन्च भन्ने थैन । अहिलेको भौतिकी नदिरेमा चार बानेमा
बच्च गरे बैस ।
५. मुआवा दिने कर्ता र तारिका एकदम बैज्ञानिक थ । मुआवा दिने भन्ने कुरो "सोलुसन"
(Solution) नै होइन ।

६. विषुत, कटका दिएर पनि प्रोटेक्ट (Protect) गर्न सकिन्च ।
७. धेराको प्रबन्ध भएन, भौतिकी दियो भने त भन्न सत्यानाश हुन्छ ।
८. काँडे तारले सम्भव हैन ।

९. काठको रितारको सहृ ७ फिटको तिसोटको पिलार राल्ने ।

१०. मुआवा दिने कुराले सन्तुष्ट हैनो ।

११. बोसलाई बाहिर पारेर चार बानुपर्ने ।

१२. आरक्षलाई कोशी बांधसम्म वितार गर्न घर्छ ।

१३. मानकृन्ज नै बन्द गर्नुपर्ने ।

१४. आरक्ष भनेको राष्ट्रिय सम्भवि, राष्ट्रिय इज्जत हो । त्यहाँ नया योजना शुरू गर्न
भनेको सुहाउदो नहुने ।

केही राजनीतिक कार्यकारीहरूसे यसलाई भयात भौतिकीको कुरालाई बढी चकाएर
आपनो लोकीप्रतामा बढ़ि गर्न चाहे पनि अविसंख्य बासिन्दाहरू भौतिकी भन्ना चार बाँजुपर्ने,
भौतिकीको पैसा चारमा नै लगाउनुपर्ने, अमदान समेत गर्न तपार भइरहेका थन । तर कोशी
टप्पा वन्यजन्म आरक्षलाई यस कुराको लाच उठाउन सकिरहेको हैन । यस मामिलामा विभाग पनि
पनि धैरेत सहभाति जगाएका थन ।

सुभावहर

सामित ये भारतको गैचित्य त्यसप्रदि के रहने हो, प्रश्न उद्द्य

चरेण जनवाहसंग संसारको कारण अनाहतमा रोग लागेको र त्यसैले पनि यसको

संख्या घटन थालेको बताइच ।

कोरीको बाढ़ी समसालाई समेत ध्यानमा राखी अर्नाको संरक्षणका लागि कोरी टप्पुको उत्तरी सीमा चियागास्म पूर्वांजने शुभात्र विरोधगत्वाको रेको छ ।

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु आरक्षहर राष्ट्रिय महत्वका क्षेत्र हुन्, राष्ट्रिय सम्पदा लागि स्थायी समस्याका कारण भने बन्न दिन हुदैन । यो पनि त्यतिकै महत्वपूर्ण छ । कोरी टप्पुका सन्दर्भमा यहाँका स्थानीय वासिन्दाहरुले प्रारम्भदेखि समस्या भार आएका थर् । र, यो समस्या प्रत्येक वर्ष बढ्दो छ ।

कोरी टप्पुको बन्धकालिन तथा दीर्घाकालिन हितका लागि योजनापद कार्यक्रमको बाँचो पर्दछ । तर पनि यहाँका समस्याहर न्यून पाने निलमिलामा तलका कुराहराई गुम्बाचका कुराहो भने, हल त्यही कृति अन्तो छन् यो अलोपता हुन । उनीहरुलाई के कस्ता कुराह चाहिन्दू, कृति चाहिन्दू भन्ने कुर्ते त्यसप्रदि मात्र निर्धारण गर्न सकिन्दू । यसका लागि वैदेशिक सहायता आवश्यक पनि भए त्यसतर्फ पनि सोच्नु चाहरी छ ।

विश्वमा ने विलुप्त प्रायः मानीरको एशियाटिक वाइलड बफालो (Asiatic Wild Buffalo) अथवा अर्णा (Arna) – बुबलिस बुबलिस (Bubalis bubalis) नेपालको कोरी टप्पु वन्यजन्तु आरक्षमा मात्र सीमित छ । विश्वमा ने करीब १५०० मात्र अर्णा भएको अनुमान गरिन्दू । नेपालको कोरी टप्पुमा केही वर्ष अष्टि ११५ बढा अर्णा भएको पता लागेकोमा अहिले शुद्ध अनाको सल्ला ४०-५० मात्र भएको आराङ्का गरिन्दू ।

आराङ्को हासोन्मुख स्थितिले वासस्थलमा परेको प्रतीकूल असर, आरामिन अत्यधिक संख्यामा पाल्तु गाईमैसी, पाल्तु ब्रैसिलिंगको जस्त विहिन, आदि कारणले गर्दा अर्नाहरुको संख्यामा ब्रास आजैदू ।

आरामिन करीब शुद्ध हजार पाल्तु भैंसी जानी रप्ता रहेका छन् र तिमाहि बच्चाहरुलामा पाने अर्नाको शारीरिक विशेषतां देखापरेको छ । यसले गर्दा भन्न समस्या देखापरेको छ ।

यस प्रीकायालाई अथर्त अर्नालाई पाल्तु भैंसिलांगको लिडिङ नरोने हो भने आगामी दिनहरमा एउटै पनि शुद्ध (Pure) अर्णा नहुने कुरामा डा. सन्त झुगेल (महानिर्देशक, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग), डा. तीर्थमान मास्के (विशेष इकोलोजिस्ट, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग), दीपक गोली (का.मु. संरक्षण अधिकृत, कोरी टप्पु वन्यजन्तु आराम), युवा वैज्ञानिक डा. तेजकुमार शेष शहमत हुनुहुन्दू । अर्नाको सरक्षण र वृद्धिका लागि

पाल्तु गाई-भैंसी निकालु

आरामिन रहेका अनुमान गरीएका करीब सात हजार गाई-भैंसीलाई निकालियुन्वेल पहिलो र महत्वपूर्ण कुरा हो, आरामिन रहेका वन्यजन्तुहरुको तथ्याकै संकलन गर्दै । यसो भएमा मात्र अरामिनका वन्यजन्तुहरुको उचित अवस्थापनतकै ध्यान दिन सकिन्दू । अनाके कुरो गर्नहो भने, हल त्यही कृति अन्तो छन् यो अलोपता हुन । उनीहरुलाई के कस्ता कुराह चाहिन्दू, कृति चाहिन्दू भन्ने कुर्ते त्यसप्रदि मात्र निर्धारण गर्न सकिन्दू । यसका लागि वैदेशिक सहायता आवश्यक पनि भए त्यसतर्फ पनि सोच्नु चाहरी छ ।

बार बाँध्ने

आरामिनका वन्यजन्तुको गणना, उनीहरुको बसार्हको निरित उपयुक्त वातावरणको सिर्वना तथा पाल्तु गाई-भैंसी निकालने कार्य नमई बार मात्र बेनले समस्या सुलिङ्गने देखिन । पाल्तु गाई-भैंसी मात्र निकाल्ने हो भने पनि अनाहरु बाहिर निस्क्कने कम स्तर घटनाजने हुन्दू । मी कार्यक्रमहरुका साधारणतये बिजुलीका फट्टका दिने सामान्य भैंसिड गर्न वा सोलार फैनिसा गर्न अप्ता पर्वाल ने बनाउने, हो भने पनि प्राविष्ठिगरह बसी छलफल गरी निकालु जरी छ ।

कैनिसा गर्दा अहिले जस्तो विवार्त सिकिने सम्भावना बढी भएकोले कैटिङ गर्न सिकिएमा बढी नामदारी हुन आजैदू । साना राष्ट्रिय निकुञ्जहरुमध्ये एक रहेको हुनाले तुलनात्मक रूपमा यस आरामका निरित एउं छाँच कम हुन्नाल्दू भने स्थानीय वासिन्दाहरु पनि वन्यजन्तु निस्क्कन नसन्ने बार बनाउने हो भने सहयोग गर्न तयार क्षर् । तथा भविष्यमा त्यसको संरक्षण नदैजान तपार क्षर् ।

आरामिनको बसोबास हटाउनु

सदारी भेषका वासिन्दाहरुले आफ्नो जागा आरामिन परेचापत पाउनुपर्ने मुआव्वा नपाएकाहरुलाई मुशाव्वा दिलाउनेतर प्रयाप हुनु जरी छ भने आरामिन बसोबास गरेर आझरहोको बसोबास अवस्था मिलाई बन्यज भानु चाहरी छ । अन्यथा भविष्यमा यसले दूलो आराम, युवा वैज्ञानिक डा. तेजकुमार शेष शहमत हुनुहुन्दू । अर्नाको सरक्षण र वृद्धिका लागि

आरक्षलाई कोशी व्यारेजसम्म विस्तार गर्ने

वन सरक्षण अधिकारी नियन्त्रण कर्तव्यले दिएको प्रतिबेदनमा पाइदूष निकुञ्ज र वनजन्तु आरक्षहरसंग जोडीएका बन कोन जसै बाँके जिल्लाको कोहलपुर-सुखेत राजमार्गको पूर्व, दाढ़ी भिमाना परिचयम र पूर्वपूर्विचम राजमार्गको उत्तर बाह्य खोला दक्षिणको क्षेत्र र चित्तवनको बाँदर झुला शेतलाई नीजिकको गाडीदूष निकुञ्ज वा वनजन्तु आरक्ष कोनमा समावेश गरिन् आवश्यक रहेको उल्लेख गारिएको छ । प्रतिबेदनमा कोरी वांछित उत्तर तथा आरक्षबाट गर्न सम्भव थे र आवश्यक पनि छ । कोशी वांछ एक सद्य बर्ग किलोमिटर क्षेत्र आरक्षमा समावेश चोरी गर्ने गाइबर्ट्स चरारुने तथा बाँध शिकार गर्ने कार्यलाई रोकनाका लागि आरक्षको दीमा क्षेत्र कोरी वांछसम्म विस्तार गर्ने आवश्यक भएको हो । कोरी प्रोजेक्टको नियन्त्रणमा रहेको उक्त भू-भागमा प्रोजेक्टका कामलाई बचारोध न्यूचारुने सहभाति-सम्झौतालाई आरक्ष दीमीभित्र गोला सकिने सम्भावना नम्रेको होइन । यसका लागि उच्चतरतरी तुराकानी ने आवश्यक पर्दछ ।

आरक्षको सीमाकांक्ष

हाल एकातिरमात्र आरक्षको स्थान सीमाकान भएकोमा सम्भावित सबै सेवमा स्थान सीमाकान जरूरी छ ।

खाली जग्गाको उपयोग

आरक्षको परिचयी खण्डमा सबै विधा जग्गा बैकार रहेका छन् । कैनै-कैतै मात्र बैरी गरिएको छ । उक्त खाली जग्गालाई बफर पैरियाको लामा उपयोग गर्न सकिने सम्भावनालाई व्याना राखी अघ्ययन गराइन्पर्दछ ।

उपभोक्ता समिति गठन

समैदेन । हालका सन्दर्भमा दापुत्रस्थाहरुले पनि सहयोग उपलब्ध गराउन पूर्व स्थानीय समदायको सहभागिता रहने-नहरने कुराएँ खान दिन खालका छन् । कोरी टप्पुका सीमावर्ती गर्ने बिकास समितिहरूका वासिन्दाहरुको सहभागिता जुटाउन सीकिने सम्भावना पर्याप्त छ । सुनुसरी र सदागिका स्थानीय वासिन्दाहरु तथा राष्ट्रिय तथा वनजन्तु सरक्षण विभाग एवं कोरी टप्पु वन्यजन्तु आरक्षका अनुसार, चोरी निकासीबाट र भग्नसुन्नमा बाहिले चाराउने गरी बसेती ५० लाखदेखि एक करोड ग्रीष्मसम्माको काठ भारत पद्धति । स्थानीय वासिन्दाहरुको उपभोक्ता समिति गठन गरी तिनीहरू भारत ने कूने न कूने तीकाले त्यस्ता काठपात संकलन वा जफत गर्ने, त्यसमा निकुञ्ज र सेनाले आवश्यक सहयोग दिने र संकलन वा जफत गरिएका काठ सहित र रसमा स्थानीय उपभोक्ताहरूलाई उपलब्ध गराउने अवस्था हुनसकेमा आरक्षको संरक्षण र जांल बिनाश नियन्त्रणमा टेबा पुनि छ ।

का.म् सरक्षण अधिकृत दीपक गाँडिलाका अनुसार, "टोटेसन" मा चरन गर्न दिन रामो हुन्छ । यसका लागि पनि उपभोक्ता समिति बढी लाम्दामी हुनसक्छ । बार निर्माण प्रचात बारको सुरक्षा पनि उपभोक्ता समिति सहायक सिद्ध हुनसक्छ ।

बफर क्षेत्र खडा गर्ने

कोरी टप्पु वनजन्तु आरक्षमा बफर क्षेत्र खडा गर्नसकिन्दै वा सकिन्दैन भन्ने अधिकारी गरेर "कोर पैरिया" र "बफर पैरिया" छुटागाने सकिने भए सो गर्न बस्ती छ । त्यसो भएमा स्थानीय आवश्यकता पैरिया सथान पुरादछ ।

बफर क्षेत्र खरपास्थल

कोरी टप्पु वनहरूको शरणस्थल (Birds sanctuary) हुनसक्ने सम्भावनातर्फ घेरेको सहभागी रहेको छ । सम्बन्ध व्यावहारिक कोरी टप्पु रेपाने र बसाई सरर आजाने बचाहरुका लागि अन्तर्राष्ट्रीय लामा नै नाम कमाएको कुरा बताउन्दैन । यहां करीब तीन सद्य जातिका चराहरु रेकहेदै थिए । यसलाई पैरियाको "वर्ड स्पाइक्स न्युचारी" धोषणा गर्ने सकिने पनि बताइएको छ । पर्टकहरूलाई लिएर कोरी टप्पु पुगेका पाति द्रोमलसका विजय मायेमाका अनुसार, यहां पर्टकहरू चरा हेनेका लागि मात्र जारिचैन् ।

पाइदूष निकुञ्ज तथा वनजन्तु विभागका अधिकृत महेन्द्र श्रेष्ठका अनुसार, कोरी टप्पु क्षेत्रलाई "वर्ड स्पाइक्स न्युचारी" को यसमा विकास गर्न सकिन्दै तर त्यसका लागि आरक्षको दिविषणखण्ड विस्तार गरिन्पर्दछ ।

श्री श्रेष्ठका अनुसार, सन १९८९ मा बैककमा भएको इष्ट पैरियन वर्ड प्रिजमेस्टर कान्परेस्समा सहभागी भारतीय अधिकारीहरूसँगको कराकानीमा भरतीय पछले समेत चासो देखाएको धियो । दुई-चारपटक पन आदान-प्रदान भएपछि कुरा त्यातिकै सेलायो ।

डा. तेजकुरामा श्रेष्ठ भने अलि भिन्नै विचार राख्नु इच्छ । डा. श्रेष्ठका विचारमा कोरी टप्पुमा वर्ड स्पाइक्सको सम्भाव्यता छ तर यसको लागि बढी देसा लाग्दछ । अन्तर्राष्ट्रीय सिमाना नजीक रहेकोले मानवीय हस्तक्षेपको सम्भावना बढी छ । यो अलि जीटिल पनि छ । नेपालने तरकाल गर्नसक्दैन । पर्याप्त अन्तर्राष्ट्रीय सहयोग नाई सम्भव नै हैन । वर्ड स्पाइक्स अरीको पछि लाग्नुभन्ता अर्नाको सरक्षणमा आहिले बढी जोड दिनु जरूरी छ ।

पैसेनीच कोरी टप्पु क्षेत्रमा ख्यालीको लाम्दामा कमी आएको कुरा आरक्षके पत्यरिस्त रेखरले आदिको कारण चराजुलाईको संख्यामा कमी आहेको दिवाने र संकलन जानकारी दिएका थिए ।

सम्भावना छ, यसमा वर्ड मात्र हैन । त्यसलाई कमी उपयोग गर्ने भनेतर्फ विभागको ध्यान जानु जरूरी छ । यसो हुनसकेमा चराजुलाईको विश्वास्थलको लाम्दा आरक्षको एकातिर विकास हुन्दै भने अक्तिर अनाको सरक्षण पनि हुन्नाने हुन्छ ।

उन्नत जातको प्रयोगलालन

उन्नत जातको प्रयोगलालन र स्थानीय वासिन्दाहरूलाई रिखा दिव्यपूर्व, यसले गर्ने कम पनि संख्यामा पनि अधिक लाम्दा हासिल गर्न सकियोस र ध्यासपात तथा चीरभरनका लागि कम दबाव होस ।

यस्ते मात्रा पालनतर्फ पनि यहांका वासिन्दालाई आकर्षित गर्न सकिन्दै ।

वैकल्पिक रोजगार

पर्स क्षेत्रका वासिन्दाहरका लागि वैकल्पिक रोजगारका अवसरहरको खोजी, परिचान र उपयोगको अवधारका रहेको थे । कृषिमाधि जन्माधिक निर्मार हेतक पर्स क्षेत्रका (मुख्यतः कुमारा, मधुचन, रकापापुर, हरिपुर)का वासिन्दाहर आस्ता कृषि उपजसमेत कम मूल्यमा बेजा वाल्य थाए । वैकल्पिक रोजगारका अवसर सम्बन्धमा छुट्टी अध्ययन हुन् मावरपक थे ।

पर्टन क्षेत्र

पर्टकहरको भीडौ कोरी टप्पुमा लाने नगरे पनि काठ्ठाङ्ग पर्टकहर मारने कम जारी थे र पर्टकहरको संख्या कमरा: बढदो थे । पर्टकहरका निर्मित आवश्यक मुविया उपलब्ध नाराजने हो भने यस क्षेत्रमा पर्यात्पर्टकहर आउनसक्ने सम्भावना रहेको थे ।

नेपालका वास्त्रिय निकुञ्ज तथा भास्त्राहर हेत आइपोकी गहिला पर्टक ऐनेलिस स्क्लान्ट (Annelies Scholten) को टिप्पणी थे: याहो राखो ठाँउ थे, तर खाने र बस्ने राखो बद्दोवस्तु हैन ।

जनको विचारमा कोरी टप्पु झुइँ-नीन दिन निताइने पर्टक पलोका रुपमा विकास गर्न सकिन्द्य ।

यसीपा उपलब्ध हुने हो भने वर्तीनि २०००-३००० पर्टकहर लाईने विमा लिन्द्य ।

बाने र बस्ने राखो मुवियाको अभावको कारण पर्टकहर यहाँ पाल टारो बस्त्वन र आवश्यक खाद्यसामग्री बाहिरहाउं बोकेर ल्याउद्दृढ ।

पर्टकहरको लागि यहाँ नाम भावको तीन कोठाको लज रहेको थे, जसमा तुले बाहेक अन्य कुनै सुविधा द्दैन ।

पर्सलाई पर्टन क्षेत्रको रुपमा विकास गर्ने सम्भावनार्थ विचार गरी कार्यक्रम बनाइन् जरी रु । यस मासिनामा बढ्द स्थाइकृती रुपानाले पनि द्दैर स्थान पुराजने थे । र त्यसे स्थितिमा यो पर्टकहरका लागि पर्सी बढी मार्कार्पणको कारण हुनेछ ।

पर्तन-कानूनमा संशोधन

जनवरहरको वासस्थानाई यात्र ध्यानमा राख्दे बनाइएको रास्त्रिय निकुञ्ज तथा बन्यजन्तु संरक्षण एन्, २०२९, रास्त्रिय निकुञ्ज तथा बन्यजन्तु संरक्षण नियमाबली, २०३० तथा बन्यजन्तु भास्त्र नियमाबली, २०३५ माजका संरक्षणमा अनुप्रुक्त माजको सम्बन्धित जितिकारीहरकै गुनासो रहेको थे । २० वर्ष पहिले पर्यात्पर्टकहर बंगल हुंदा थी ऐन, नियमहरको तजुंगा गरिएका थिए, तर अहिले कैफै ठार्डो निकुञ्ज तथा आरसहर टप्पुको रुपमा रहेका थाए । काठ-दाढराको लागि यहाँ पर्सलाई वास्त्राता भएको थे । बरीबानाको प्रावधाने यात्र समस्या मुनक्कन सम्प्ते होइन । स्थानीय जनताको दैनिक आवश्यकता परा नहुने हो भने निकुञ्ज वा आरसहरको सम्बन्धमा पनि सम्भव हुन् । विगतको अवधारणालाई बदल्नु जरी थे । यस्तोमा पुराजन एन, नियमहरलाई पनि समाधानसार परिवर्तन गर्नु जरी थे ।

मी कुराहेका अतिरिक्त बनस्पतिका नृदि, सेना र आरसाका कर्मचारीबीच सम्बन्ध र प्राणोगको भावनाको नृदि, कर्मचारी पदस्थापनमा स्थानित, संरक्षण शिला आदि विषयमा पनि घान जानु चाही थे ।

सन्दर्भ सामग्री

- Statistical Year Book of Nepal 1991, HMG, Central Bureau of Statistics, Kathmandu.
- Ibid.
- नीलो नेपाल परिवाय, केवलताप स्थान, रत्न मुलक भाडार, काठमाडौँ
- Master Plan for th Forestry Sector Nepal, Main Report, 1989.
- वर्तमान आधिक वित्ति, श्री ५ को सरकार, २०७५
- The Rising Nepal.
- Statistical Pocket Book, 1990, Central Bureau of Statistics, Kathmandu.
- सातो गोचना
- आर्थिक सर्वेक्षण, आर्थिक वर्ष २०७५-०७६, अर्थ मन्त्रालय
- The Three Year Plan (1962-65), National Planning Councill.
- Wildlife of Nepal, Tej Kumar Shrestha, CDC Kathmandu.
- अन्य
- नेपालको रास्त्रिय निकुञ्ज र बन्यजन्तु आरलह
- National Parks & Wildlife Reserves of Nepal
- Royal Chitwan National Park Nepal, Visitor Information, DNPWC, 1990
- Sagarmatha National Park, Visitor Information, DNPWC, 1990
- Langtang National Park, DNPWC
- Koshi Tappu Wildlife Reserve, DNPWC
- संरक्षण समाचार, वर्ष १० अंक २, राजिकासमिति
- संरक्षण समाचार, वर्ष १०, संपुलाङ्क ३, ४, ५ र ६
- प्रचापत स्मारिक, दलिलिन प्राचारी प्रजातन्त्र राजत जग्यनी महोत्सव, केन्द्रीय समिति
- कृष्णेन पञ्च वर्षिय योजना
- Shey-Phokusundo National Park, DNPWC
- The Asiatic Wild Buffalo of Koshi Tappu-An Interim Report, R.B. Gupta & H.R. Mishra
- Nepal's Forest Birds: Their Status & Conservation, Carol Inskip, ICBP,
- Conservation Eductaion in Royal Chitawan National Park, Aditya Man Shrestha, Kathmandu, 1990.
- Park People Interface: Problems and New Directions, B.N. Uptri, 1985.
- Recommendation for species and habitat Management, Koshi Tappu Wild life Reserve after severe monsoonal flooding in

1987, J.J. Bauer, 1987,
Population of Nepal, 1991, Toward the Terai and Towns,

Harka Gurang.

१९. वन संरक्षण अधिकारी प्रस्तुत प्रीवेदन २०४७
२०. नेपाल ऐन संग्रह छाड ५, २०४३
२१. नेपाल नियम संग्रह छाड ५ (ब) २०४३

काठमाडौं निवासी कृष्ण श्रेष्ठ पेशागत रूपमा सक्रिय पत्रकार हुनुहुन्थे । विश्वविद्यालयसम्मको शैक्षिक अध्ययन गरेका तथा पत्रकारिता सम्बन्धी सैद्धान्तिक, व्याबहारिक तालीम प्राप्त श्री श्रेष्ठ २०४४ सालदेखि गोरखापत्र दैनिकसंग सम्बद्ध हुनुहुन्थे ।

खोजमूलक समाचार लेखन बढी रचाउनु हुने श्री श्रेष्ठले हाल गोरखापत्रमा नियमित रूपमा आर्थिक सेत्रसंग सम्बन्धित लेखहरू लेख्दै आउनुभएको छ ।